

Versijnt
driemaandelijks

juni
1976

MASSA COMMUNICATIE

lente

1976

lente 1976, jaargang 4, no. 2

Dr. C. Hamelink

De multinationals en de bewustzijnsindustrie (p. 65)

Drs. H. J. Smets

De ideologie van een nota (p. 72)

Drs. A. Korsten

Leesbaarheid van overheidsbrochures en sociale ongelijkheid (p. 90)

Kroniek (p. 114)

Ziektenomroepen, waarheen?

Boekbesprekingen (p. 117)

MASSACOMMUNICATIE

wordt uitgegeven onder auspiciën van de

STICHTING ONDERZOEK MASSACOMMUNICATIE

Redactie: Dr. E. Diemer (VU, Amsterdam)
Prof. Dr. G. A. J. Fauconnier (KU, Leuven)
Drs. P. M. Hendriksen (NOS, Hilversum)
Prof. Dr. G. van Parys (VU, Brussel)
Drs. H. J. Smets (SOM, Nijmegen)
Dr. J. G. Stappers, (KU, Nijmegen)
Drs. F. E. Wermer (Teleac, Utrecht)

Sekretariaat: Drs. H. J. Smets
Postbus 258, Nijmegen
tel. 080 - 512372

Aanwijzingen voor auteurs en aanwijzingen voor het recenseren van boeken zijn op dit adres verkrijgbaar.

Abonnementen:	gewoon abonnement	f 36,50	BFrS 515
	studentenabonnement	f 22,50	BFrS 315
	losse nummers	f 10,00	BFrS 145

Men abonneert zich voor een gehele jaargang. Deze loopt van januari tot en met december. Abonnementen worden automatisch verlengd, tenzij men voor het einde van de jaargang opzegt.

Uitgave: Drukkerij Uitgeverij H. Gianotten B.V.
Bredaseweg 61
Tilburg
tel. 013 - 423036; giro 1085553

Opgave van nieuwe abonnementen en adreswijzigingen uitsluitend te richten aan dit adres.

Advertenties: Stichting Beheer Geertsema's Publiciteitsonderneming B.V., Landgoed 'Den Dekker', Sittarderweg 5, Postbus 17, Born L.
Telefoon 04498-2424.

DE MULTINATIONALS EN DE BEWUSTZIJNSINDUSTRIE

"We will continue to be good citizens everywhere"
— IBM House Journal —

— „In 1985 zullen 200 multinationale ondernemingen 80% van alle productie in westerse landen controleren". Deze profetie van internationaal vakbondsleider Charles Levinson lijkt bedenkelijk veel op de visioenen van Orwell en Huxley.

Een beperkt aantal gigantische ondernemingen beheert de productie en verdeling van goederen in diensten in de wereld. Met hun technologisch monopolie en economische kracht, ontwikkelen ze een indrukwekkende macht voor het bepalen van de politieke, economische en culturele perspectieven van de samenleving. —

— Het ziet er inderdaad naar uit dat de opkomst van de „multinationals", ondanks de groeiende stroom van kritiek, onweerstaanbaar is. Dat proces heeft niet alleen politieke en economische aspecten, maar ook culturele gevolgen, waaraan in de meeste publicaties over „multinationals" voorbijgegaan wordt. Tot nu toe is slechts geringe aandacht geschonken aan de wijze waarop de multinationale ondernemingen een culturele invloed uitoefenen door het controleren van een breed scala van communicatie-systemen.

— Sinds 1945 zijn multinationale media-ondernemingen snel gegroeid en hebben ze wereldwijd nieuwe markten gekoloniseerd. De multinationale advertentie-industrieën van J. Walter Thompson en McCann Erickson zijn hiervan goede voorbeelden .

Een globale culturele invasie is ontworpen en uitgevoerd door het Walt Disney imperium, Reader's Digest, Hugh Hefner's Playboy paradijs, Superman en Sesame Street.

Eenden, muizen, konijnen en kinderen worden gebruikt als dragers van aantrekkelijke levensstijlen en sociaal wenselijke doeleinden.

— Richard Barnett zegt in *Global Reach* dat de multinationale ondernemingen speciaal in de minder geïndustrialiseerde landen een belangrijke bron van onderdrukking en uitbuiting zijn.¹⁾ Deze onderdrukking en uitbuiting hebben politieke, economische, militaire en ook culturele aspecten. Voor deze laatste aspecten is een omvattende strategie ontwikkeld, die gebruik maakt van alle beschikbare „hardware" en „software" communicatietechnieken.²⁾

I) DE GEÏNDUSTRIALISEERDE SAMENLEVING EN DE BEWUSTZIJNS-INDUSTRIE

In westerse geïndustrialiseerde landen bestaat een hardnekkig en bijna religieus geloof in de „vrije markt” als hoeksteen van het economisch stelsel. Dit geloof suggereert dat de industriële productie uiteindelijk afhankelijk is van de autonome consument die beslist wat voor zijn behoeften geproduceerd moet worden.

In werkelijkheid echter is in de ontwikkelde geïndustrialiseerde samenleving deze „vrijheid van de consument” vervangen door industriële planning.

Industriële productieprocessen zijn zo gespecialiseerd, kapitaal- en tijdintensief geworden dat de beslissing of de uitkomst van deze processen gewenst is, niet eenvoudig aan de consument overgelaten kan worden. De behoefte aan industriële producten moet gepland worden en de „vrije markt” moet vervangen worden door de vrijheid van de grote ondernemingen om te bepalen wat de markt nodig heeft.

Een logisch gevolg van deze ontwikkeling is dat voor de grote, corporatieve industrie „management of demand” een vitale factor wordt. Dit houdt in dat mét de verkoop van goederen en diensten een omvangrijk apparaat voor „overtuiging en aanmoediging” wordt opgebouwd.³⁾ In dit proces wordt met name de advertentie-industrie een centraal en organisch element. In veel grotere ondernemingen naderen de reclamekosten en de productiekosten elkaar.

Deze machinerie voor „overtuiging en aanmoediging” kan „bewustzijnsindustrie” genoemd worden. De doelstelling is het scheppen van een mentale infrastructuur (bewustzijn) die bevorderlijk is voor de afhankelijkheid van de belangen van de corporatieve industrie. Er zijn verschillende technieken om dit te bereiken, zoals:

recreatie en amusement: bijv., de waardenpatronen die verspreid worden door producenten van massacultuur, zoals het Disney-consortium; de ideologie van Hugh Hefner t.a.v. wat „de man die Playboy leest” werkelijk nodig heeft; de coöptatie van feministische motieven door internationale vrouwenbladen: „bevrijding is een elektrische droogtrommel.”

of publieke-opinie-onderzoek: globale en commerciële onderzoekingen naar geselecteerde behoeften, die het bedrijfsleven laat instellen als een soort mercantiele volksreferenda over zichzelf; de suggestie wordt gegeven dat er inderdaad sprake is van een maatschappelijke „feedback”.

De bewustzijnsindustrie draagt bij tot het scheppen van een maatschappelijke consensus. Omdat de belangen van de corporatieve industrie niet met fysiek geweld opgelegd kunnen worden, is het van essentieel belang dat mensen het fundamenteel eens zijn over de maatschappelijke doelstellingen en prioriteiten die hen aangeboden worden.

De bewustzijnsindustrie draagt er toe bij „to develop the kind of man the goals of the industrial system require-one that reliably spends his income and works reliably because he is always in need of more”.⁴⁾ De bewustzijnsindustrie draagt ertoe bij dat het dominante sociaal-economisch stelsel wordt geaccepteerd als zijnde in het belang van iedereen. Maatschappelijke consensus wordt gecreëerd in zo'n mate dat „in an inegalitarian society, many of those receiving least of the rewards available are willing to accept and even actively support the system which maintains their subordination”.⁵⁾

II) TRANSNATIONALISATIE

Een vitaal element in industriële productie is „groei”. De industriële onderneming vraagt om de uitbreiding van haar markten en verhuist binnenlandse markten naar nieuwe, vreemde markten. Al in de vroege stadia van het industrieel kapitalisme is er een transnationale verspreiding van goederen en diensten. Om deze transnationale handel te kunnen overzien is de transnationale controle van de informatie-stroom onvermijdelijk. Daarom vallen sinds de 13e eeuw West-Europese handelswegen en informatiewegen samen. Goederenverkeer en informatiestroom ontwikkelen zich in nauwe samenhang (de kooplieden als „custodes novellarum”) en de mercantiele organisatie van de informatiestroom maakt informatie tot een kostbaar economisch goed.

Na de tweede wereldoorlog neemt de transnationalisatie van economische belangen radicaal toe. Het is vooral de Noord-Amerikaanse corporatieve industrie die snel het essentiële belang inziet van de informatie-component in dit proces. De transnationale verspreiding van goederen en diensten moet vergezeld gaan van de transnationalisatie van de bewustzijnsindustrie.⁶⁾ Van daaruit is verklaarbaar dat sinds 1945 de multinationale media-industrieën in omvang en macht snel toenemen. Zij verschaffen een efficiënte informatiecontrole over nieuwe markten en komen tegemoet aan de behoefte aan expansieve reclamecampagnes. Vooral de Noord-Amerikaanse elektronische industrie verwerft een stevige controle over de communicatiesystemen van landen in de Derde Wereld o.m. door de gecombineerde verkoop van hardware en software. TV-stations worden gebouwd en als deel van het contract worden ook de programma's en de opleiding van de staf geleverd.

Zowel organisatiestructuren als programmabeleid worden overgedragen en dat betekent dat in veel Afrikaanse, Aziatische en Latijns-Amerikaanse landen het nationale communicatiesysteem geheel naar Westers model opgebouwd wordt. Naast de programma-import is het vooral de training van communicatoren, die de handhaving van dit model verzekert. Het aanleren van Westerse professionele normen blijkt een goede garantie tegen institutionele veranderingen. Professionele opleiding maakt communicatoren uit de Derde Wereld deel van

de internationale technologische élite, die vooral status ontleent aan het werken met verfijnde, kapitaal-intensieve apparatuur. De belangstelling voor zulke apparatuur past niet noodzakelijkerwijs in een ontwikkelingseconomie en hindert de verkenning van meer aangepaste, alternatieve communicatietechnieken.

De omvang van deze hardware en software leveranties wordt geïllustreerd door de jaarverslagen die de grote Noord-Amerikaanse media-industrieën zoals CBS en NBC, in de 60-er jaren publiceren.

„CBS has become a world wide communications enterprise whose services and products are distributed in 100 countries. It owns investments in three Latin American production companies and owns TV stations in Trinidad and Antigua”.

„NBC is active in 93 foreign countries, it owns an investment in a new TV station in Hong Kong and a contract to install, operate and maintain the first communications satellite earth station in Thailand. NBC gives technical and administrative expertise to Saudi Arabia, South Vietnam, the Philippines, Argentina, Kenya etc. etc.”

Deze transnationalisatie van de media-industrie is vooral toegenomen door een significante verandering in industriële transnationalisatie die in de 50-er jaren optreedt. Vóór de 50-er jaren betreffen de meeste transnationale investeringen projecten zoals landbouw, mijnbouw, openbare diensten e.d. Gedurende de 50-er jaren komt echter ten gevolge van technologische ontwikkelingen in industriële productie en internationale communicatie het accent meer te liggen op de ontwikkelingen van productie-eenheden in meerdere landen.

De industriële productie wordt getransnationaliseerd en dat houdt dan in dat meer investeringen gedaan worden in daarmee verbonden projecten zoals het bankwezen, de massamedia en de reclame.

Overigens betekent de transnationalisatie van de productie niet dat de controle vanuit het centrum van het productiesysteem zou verzwakken. ITT bijvoorbeeld illustreert hoe transnationale productie en centralisatie van beleid samengaan. Die centralisatie wordt trouwens mogelijk gemaakt door de nieuwe communicatietechnologie, m.n. de satellieten. De belangrijkste verschijningsvormen van deze transnationalisatie van productie en communicatie zijn de multinationale ondernemingen.

Het is belangrijk in te zien dat deze ondernemingen niet begrepen kunnen worden vanuit een discussie over hun indrukwekkende kenmerken zoals omvang en groei. Ook aangrijpende dramatiseringen van ITT-interventies in politieke situaties dragen niet bij tot een werkelijk begrip.

Het verschijnsel van de multinationale ondernemingen moet gezien worden in het perspectief van een ontwikkeld industrieel kapitalisme en de transnationalisatie daarvan. De „multinational” is een manifestatie van de historische expansieve ontwikkeling van de industrieel-kapitalistische samenleving. Multinationale ondernemingen zijn exponenten van een historisch proces van economische expansie (econo-

misch imperialisme), dat noodzakelijkerwijs samengaat met culturele expansie (cultureel imperialisme).

III) INVLOED EN VERZET

„Serving people and nations everywhere”
— I.T.T. —

Transnationalisatie van economische belangen betekent ook de transnationalisatie van de bewustzijnsindustrie. „Mind management moves overseas” (Herbert Schiller) met als koplopers de multinationale advertentiefirma's zoals J. Walter Thompson en McCann Erickson.

Deze bedrijven verwerven tussen de 50 en 70% van hun inkomen uit buitenlandse activiteiten. In 1973: McCann Erickson, 70% dat is 476 miljoen dollar uit het buitenland en J. W. Thompson 53% dat is 455 miljoen dollar. Met behulp van de transnationale reclame-industrie legt het expansieve Noord-Amerikaanse industriële systeem aan zwakkere systemen waardenpatronen op die in lijn zijn met zijn economische belangen.

Naast de reclame is ook het amusement een geschikt kanaal voor het definiëren van culturele inhouden. De transnationale amusementsindustrie stimuleert een ongegeneerde culturele invasie die bijv. in grote oplagen *„Donald Duck”* in Latijns Amerikaanse landen een maatschappijbeeld verspreidt dat fundamenteel burgerlijk-kapitalistisch is. De enige sociale tegenstellingen in het rijk van Disney zijn die tussen de „good guys” en de „bad guys”. Een morele onderscheiding die gebaseerd is op persoonlijke tekortkomingen en niet op maatschappelijke conditioneringen of structuren. De werkloze Donald Duck verdient zijn werkloosheid omdat hij zo onhandig is. Het maatschappijbeeld van Disney is dat van de klassenloze samenleving, d.w.z. dat de arbeidende klasse niet bestaat. Daarmee is het ideaal van de bourgeoisie verwezenlijkt: het genieten van het product van de arbeid zonder confrontatie met de arbeidende klasse.⁷⁾

Ook het onderwijs speelt in dit culturele imperialisme van de „multinationals” een grote rol. Sinds 1969 wijzen de jaarverslagen van General Electric, ITT en Westinghouse op het belang van activiteiten op pedagogisch terrein en worden speciale educatieve afdelingen opgericht. General Electric (met Time Life): General Learning Corporation, Westinghouse Broadcasting Learning and Leisure Time Division, ITT Educational Services Ltd produceren voor miljoenen dollars aan onderwijsmateriaal. Een voorbeeld is ook de belangstelling van Noord-Amerikaanse elektronische corporaties voor educatie per satelliet in Iran en Brazilië.

In het geval van Brazilië gaat het om de levering van (in de VS geproduceerde) educatieve programma's voor 3 satellieten die met ingang van dit jaar 80% van het Braziliaans grondgebied zullen bestrijken

via 9 TV- en 60 radiostations. De satellieten zullen echter tegelijkertijd gebruikt worden voor een „Public Safety Project” van de Braziliaanse federale politie en voor navigatiedoeleinden ten behoeve van de marine en de luchtmacht.

Het hele proces van cultureel imperialisme treedt ook zeer duidelijk naar voren in de internationale nieuwshandel. Deze wordt beheerst door een klein aantal transnationale persbureaus, die goede illustraties vormen van de samenhang tussen internationale communicatie en transnationalisatie van het kapitalisme. Dat betekent dat de internationale nieuwsstroom zich voegt naar de internationale economische verhoudingen. Voor de nieuwsvoorziening van Derde Wereld landen houdt dat een sterke afhankelijkheid in van een door de geïndustrialiseerde landen beheerd éénrichtingsverkeer.

Tapio Varis heeft dat in zijn studie m.b.t. het verkeer van TV-programma's uitvoerig gedocumenteerd.⁸⁾ Zijn conclusie is dat de communicatiestroom en het gebruik van nieuws tussen het Westen en de rest van de wereld sterk eenzijdig is.

Dat nieuws een handelswaar is en daardoor bepaalde economische wetmatigheden volgt, komt ook tot uiting in studies m.b.t. de verdeling van buitenlandkorrespondenten en persbureaus in de wereld.⁹⁾

Informatiewegen en handelswegen overlappen elkaar met als gevolg dat korrespondenten en persbureaus sterk geconcentreerd zijn in West Europa en de VS en ondervertegenwoordigd in de Derde Wereld. In 1974 bijv. had Associated Press er op een totaal van 167 bureaus, 107 in de VS, 25 in West Europa, 16 in Azië, 13 in Latijns Amerika en 5 in Afrika.

Internationaal nieuws is de productie en distributie van een handelswaar binnen een economisch systeem dat gebaseerd is op de principes van markt en vrije handel. Dit systeem suggereert dat alle deelnemers gelijke kansen en gelijke macht hebben, maar in feite legitimeert het de belangen van de sterksten.

Ideologisch vindt deze legitimatie haar uitdrukking in de doctrines van vrije handel en vrijheid van informatie. Maar de „free flow” is een Noord-Amerikaanse constructie die al sinds de Tweede Wereldoorlog de expansieve belangen van de private media-industrie acceptabel maakt. Wat feitelijk gebeurt, beschrijft Herbert Schiller: „If free trade is the mechanism by which a powerful economy penetrates and dominates a weaker one, the free flow of information is the channel through which life styles and value systems can be imposed on poor and vulnerable societies”.¹⁰⁾

Het meest recente voorbeeld van de controle over internationale communicatie onder de suggestie van gemeenschappelijkheid vormen de satellieten. Het ERTS-project van de NASA (Earth Technology Satellites) bijvoorbeeld werd door de Nixon-regering aangekondigd als „open to the world community they are destined to provide scientific data to all that need it”. De belangrijkste klanten van ERTS zijn de

grote Noord-Amerikaanse industrieën en mijnbouwbedrijven die de ruwe grondstoffen uit de Derde Wereld onder elkaar verdelen.

De onderzoeksapparatuur van ERTS behoort aan 37 landen en 300 geleerden, allen in de geïndustrialiseerde wereld.

Culturele inhoud is een functie van economische machtsverhoudingen en nationaal zowel als transnationaal wordt de inhoud van de massacultuur gedefinieerd door degenen die de cultuur-produktiemiddelen controleren. Dit leidt ertoe dat multinationale ondernemingen een penetrante culturele invloed hebben zelfs op de meest resistente naties. Tegelijkertijd echter neemt men signalen waar van nationale volksculturen die proberen de culturele invasie te ontmythologiseren. Bijv. tijdens de periode van de Unidad Popular in Chili, of in de resoluties van de „77” in Algiers (1973) tegen het cultureel imperialisme, of in het ontwerpen van een nationale communicatiepolitiek in Peru, Mexico en Nigeria.

Dit groeiende verzet tegen de culturele invloed van de „multinationals” is nog bijzonder zwak en niet bijster succesvol. Toch is het belangrijk, als teken namelijk van het groeiende bewustzijn dat mensen in staat gesteld moeten worden hun eigen waarden, behoeften en prioriteiten te definiëren.

Noten:

- 1) R. Barnett en R. Müller: *Global Reach* (The Power of the Multinational Corporations), Simon and Schuster, New York, 1974.
- 2) Uitgebreide documentatie voor de stellingen in dit artikel wordt gegeven in een Dossier "*Multinational Corporations and Communication Industry*", te publiceren zomer 1976 door IDOC, Rome en de Lutheran World Federation, Genève. Aan de voorbereiding van dit dossier werken o.a. mee Herbert Schiller, Armand Mattelart, Tapio Varis en Peter Golding.
- 3) J. K. Galbraith: *The New Industrial State*, uit de editie van 1974: hfdst. 18 "The management of specific demand".
- 4) idem, p. 215.
- 5) G. Murdock en P. Golding: For a political economy of mass communications; in: *The Socialist Register*, 1973, p. 228.
- 6) H. I. Schiller: *The Mind Managers*; Boston, 1974, hfdst. 6 "Mind Management moves overseas".
- 7) Voor een uitgebreide analyse: A. Mattelart en A. Dorfman: *How to read Donald Duck*, International General, New York, 1975.
- 8) Tapio Varis: *International inventory of TV programme structure and the flow of TV programmes between nations*, Tampere, 1973.
- 9) zie o.m. Phil Harris: Hierarchy and concentration in international news flow; in: *Politics*, IX, november 1974.
- 10) H. I. Schiller: *Mass Communications and American Empire*, Boston, 1971.

DE IDEOLOGIE VAN EEN NOTA

TER INLEIDING

De bemoeienis van de overheid met massakommunikatie laat zich, tenminste in een democratisch kader, redelijk onderbrengen in een vierdeling waarbij de overheid optreedt als beperkende, regulerende, bevorderende en/of participerende instantie¹⁾.

Overheidsbemoeienis met massakommunikatie heeft al een langere traditie dan men soms geneigd is om te denken²⁾, maar het is onmiskenbaar dat we momenteel op een keerpunt staan. In Nederland hebben we een stadium bereikt waarin de overheid zich meer bevorderend dan regulerend op gaat stellen, zich meer gaat oriënteren op organisatorische en structurele problemen dan op inhoudelijke zaken. Daarbij verschuift de benadering van deze laatste bovendien kwalitatief. De *Nota over het massamedia beleid* kan zonder meer als een bewijs voor deze wending dienen.

Deze verandering in de positie van de overheid m.b.t. massakommunikatie wordt begrijpelijker als we haar plaatsen tegen de achtergrond van een algemene heroriëntatie van de taakstelling van de overheid, die verband houdt met het ontstaan van nieuwe "sociale" grondrechten in plaats van en naast de oude klassieke grondrechten³⁾. Deze sociale grondrechten kunnen de overheid verplichten tot interventie in de samenleving waar de (sociale) grondrechten in het gedrang komen of ondermaats verwezenlijkt worden⁴⁾. De overheidstaak is dan niet beperkt tot restrictief en korrektief optreden, maar brengt ook positief bevorderend ingrijpen mee⁵⁾.

Dit standpunt is in zijn principes niet algemeen aanvaard en nog minder in zijn konkretisering. Het opdringen van de overheidsinvloed ter verdediging en verwezenlijking van de sociale grondrechten is een sociaal-politiek issue van de eerste orde, zoals in vroeger dagen het terugdringen van de staatsinvloed t.a.v. de massakommunikatie dat was. In de vorige eeuw was de mediaproblematiek geen geïsoleerde kwestie en nu is hij dat ook niet. Hij paste en past in een herverdeling van de macht binnen de maatschappij.

Verwezenlijking van grondrechten krijgt zo vanzelf de vorm van een sociaal-politiek konflikt, een feitelijke tegenstelling en botsing van waarden en belangen, die verschuift van de materiële industrie naar de "bewustzijnsindustrie". Kommunikatiepolitiek is bv. door Schiller dan ook al een "new arena for social struggle" genoemd⁶⁾. Of zoals Gerbner het in een Frans tijdschrift uitdrukt: "La lutte pour le pouvoir et les privilèges, pour la participation à la conduite des affaires et pour toutes les formes de consécration sociale et de justice s'écarte de plus en plus des anciennes arènes de combat. Le terrain sur lequel

elle se place désormais pour attirer et contrôler l'attention du public par les communications de masse est celui de la politique culturelle 7). De strijd speelt zich af in een maatschappelijke sektor die zowel economisch als sociaal-kultureel van toenemende betekenis is.

Zowel het belang van deze sektor als het konflikt erom heen hebben in Nederland doorgeklonken in de soms heftige discussies rond de medianota binnen, maar vooral buiten het parlement. We mogen veronderstellen en willen hopen dat de huidige begrijpelijke luwte in de discussie na de parlementaire behandeling alleen maar een betrekkelijke rust is. Immers zowel de nota als de kamerdebatten kunnen *gezamenlijk* gekarakteriseerd worden als "een aanzet tot politiek beleid". De eigenlijke discussie moet in veel opzichten nog gevoerd worden.

Dit artikel wil een eerste bijdrage 8) zijn van mijn kant aan de noodzakelijke voortzetting van de discussie. Niet meer dan een bescheiden bijdrage uiteraard omdat in dit kader en op dit moment sprake is van te veel beperkingen. Ik wil me in dit eerste artikel concentreren op enkele elementen in en rond de nota en de uitgangspunten van de nota.

De *Nota over het massamediabeleid* heeft vijf uitgangspunten. Primair zijn democratie en vrijheid van meningsuiting. Daarmee verbonden zijn de "factoren" pluriformiteit, participatie en doelmatigheid. We zullen eerst bij de afzonderlijke punten nagaan hoe deze in de nota naar voren komen en ze daarna aan een kritische beschouwing onderwerpen. Ik denk dat een serieuze behandeling van dit stuk van de nota gewenst is als we het niet willen degraderen tot ideologie in de slechtste betekenis van het woord.

1) DEMOKRATIE

Democratie wordt in de nota opgevat als een staatsvorm die inhoudelijk o.m. gekenmerkt wordt door vrije meningsuiting, persoonlijke vrijheid en wettelijke gelijkheid en daarnaast formeel door de wijze van besluitvorming. De samenhang tussen deze (formele) democratie en informatievoorziening kan schematisch aldus weergegeven worden:

- democratische besluitvorming veronderstelt dat alle leden invloed hebben op de inhoud van het beleid, want op die manier ontstaat een beleid waarbij uiteindelijk iedereen gebaat is.
- voor deze deelname van allen aan de beleidsvorming is veelzijdige informatie van essentieel belang.
- voor het voorzien in de behoefte aan veelzijdige informatie zijn de massamedia van cruciale betekenis.
- de massamedia moeten daarvoor de maatschappelijke pluriformiteit weerspiegelen en beantwoorden aan bestaande behoeften.

Aan deze formele overwegingen worden dan nog een aantal inhoudelijke beleidspunten toegevoegd die deze regering meer in het bijzonder ter harte gaan. Zo wordt gezegd dat de relatie tussen democratie

en media tevens loopt via het ter beschikking stellen van edukatieve en kulturele voorzieningen, omdat deze bijdragen aan de ontplooiing van het individu. Dat wil zeggen dat ook de massamedia mee moeten werken aan de spreiding van kennis en macht, aan het mondig maken van meer mensen, aan democratisering kortom.

De twee termen van de relatie zijn dus democratie en massamedia. Een paar opmerkingen over democratie zijn onvermijdelijk. De democratie waarin de media hun taak moeten vervullen is formeel of als doel gebaseerd op de deelname van allen aan het politiek proces wat op zijn beurt mondigheid van de mensen vereist. Maar zoals ook Müller-Doohm moet konstateren: "lässt sich angesichts der passiv apolitischen Konsumentenhaltung der Bürger im Bereich der Politik die Diskrepanz zwischen demokratiethoretischen Anspruch auf Selbstbestimmung und den gegenwärtigen Verhältnissen kaum leugnen"⁹). Vanwege de feitelijke diskrepantie is het nodig om na te gaan waar de aktuale taakvervulling van de massamedia op stoelt. Is de huidige taakvervulling een zo goed en zo kwaad als het kan, ingaan op een werkelijk democratische opgave of ontstaat zij gewoon omdat de gegeven democratie nog deficiënt is? M.a.w. onze visie op de taak van de massamedia nu en later kan zwaar afhankelijk zijn van de huidige taakvervulling en deze kan juist sterk bepaald zijn door feilen in de democratie. Het gaat hier vooral om het aanduiden van een mate van onzekerheid die konsekwenties kan hebben voor de beleidsvorming.

De democratie zoals die vandaag funktioneert kan men pluralistisch, parlementair en representatief noemen. Opvallend is dan dat de nota niet ingaat op het parlementaire en representatieve stelsel zoals we dat hebben en zoals dat werkelijk werkt. Hierdoor wordt democratie als gegeven een betrekkelijk wazig uitgangspunt, wat zich verderop mn. wat betreft de funktionaliteit van de vrije meningsuiting, nog zal wreken.

We kunnen konkluderen dat geen duidelijk onderscheid gemaakt wordt tussen democratie als gegeven en als doel waardoor de diskrepantie tussen beide geen recht gedaan kan worden en vervolgens dat democratie als gegeven inadekwaat beschreven wordt, waardoor een inschatting van de opgaven van de media bemoeilijkt wordt.

De massamedia worden door de nota positief gewaardeerd in hun bijdrage aan de democratie, evenals in hun mogelijke bijdrage aan verdieping en verbreding ervan. Wel wordt elders in ditzelfde hoofdstuk nog gesproken over de dysfunkties van de media (zie verderop) maar de vraag of en in hoeverre deze intrinsiek zouden zijn aan de media als zodanig wordt achterwege gelaten. Toch ligt de vraag naar intrinsieke beperkingen en dysfunkties voor de hand.

Bovendien wordt in deze gedachtengang geen onderscheid gemaakt tussen de bijdrage aan de gegeven democratie en aan de demokrati-

sering. Er wordt blijkbaar vanuit gegaan dat de huidige democratie en de democratie van de toekomst in een harmonieuze verhouding tot elkaar staan.

Maar ook als we de dysfuncties zoals de nota doet, alleen zouden relateren aan het actuele gebruik dat van de media gemaakt wordt, is er meer dan voldoende reden om wat verbaasd te kijken naar onverschrokken kreten als "construerend deel van de democratie" en "het hart van de openbaarheid". Als het al niet zo is dat de media structureel gedwongen worden tot mislukken in hun informatieve taak en dus in hun directe positieve relatie met de politieke democratie, omdat we een vertekend wereldbeeld produceren¹⁰⁾ en dus een scheve besluitvormingsbasis, dan zijn ze zeker soms bezig het functioneren van de democratie in meerdere gevallen te hinderen. Zoals Jefferson, een der grondleggers van de Amerikaanse democratie, wat bitter zei: "the man who never looks into a newspaper is better informed than he who reads them; inasmuch as he who knows nothing is nearer to truth than he whose mind is filled with falsehoods and errors"¹¹⁾.

Vergelijken we dit citaat met wat bv. door Wentink opgemerkt is over het dagelijks journalistiek bedrijf n.a.v. het verschijnen van de nota: "Wie een doorsnee redactie van een dagblad bekijkt, kan niet aan de indruk ontkomen dat het grootste deel van de beschikbare mankracht wordt besteed aan actuele feiten die veelal zonder hun kontekstuele betekenis aan de lezer worden gepresenteerd... Daar komt nog bij dat het sukses van de journalistieke formule voor velen bestaat in "opsmuk", infantiele presentatie, benadrukking van het sensatie-aspect, appeleren aan individuele en kollektieve sentimenten"¹²⁾.

Het probleem is dat men zich ook in deze nota weer voorstelt het democratisch gehalte, zeker in politiek opzicht, te handhaven en te verhogen met middelen die daar mogelijk intrinsiek ongeschikt voor zijn. Dat zelfs een poging tot analyse op dit punt ontbreekt klemt te meer omdat de werkingssfeer van de vooronderstelling uitgebreid wordt tot democratie op alle niveaus en in meerdere maatschappelijke sectoren. Democratie wordt uniform en centralistisch opgevat wat misschien op zijn beurt bijdraagt tot het overvragen van de media i.h.b de nationale nieuwsmedia in hun betekenis voor huidige en komende democratie.

De nota sluit zich hier stilzwijgend aan bij de nog steeds heersende tendens tot schaalvergroting. De relatie tussen democratie en media gaat in wezen over onze hoofden heen en buiten de bestaande instellingen en groeperingen om. Dat blijkt ook uit de straks te bespreken visie op de vrijheid van meningsuiting als rechtstreeks dienstig voor het politieke proces.

Wat de relatie tussen media en democratisering aangaat, deze ziet de

nota vooral verwezenlijkt in de kulturele functie van de media. Maar zoals de nota zelf al opmerkt is deze functie problematisch door vervlakkingstendenzen aan de zijde van het aanbod en door verwerkingsproblemen bij de ontvangst. De versterking van de kulturele en edukatieve voorzieningen op mediaal gebied zouden dan zowel de kwaliteit van aanbod als ontvangst moeten verhogen. Maar over het cruciale punt, nl. de motivatie, om van verbeterde kennis en inzicht te geraken tot participatie wordt niet gerept. De platoonse idee dat goede kennis wel moet leiden tot goede praxis doet kennelijk nog steeds opgeld.

Trouwens als we exacter willen zijn moeten we deze relatie met de democratisering meer verbinden met sociale herstructurering en her-socialisatie, maar bij deze processen verlaten we definitief het veld van de "afspiegeling" en stappen het terrein van de "bepaling" binnen.

2) VRIJHEID VAN MENINGSUITING

De vrijheid van meningsuiting wordt in de nota een hoeksteen van de vrije democratische samenleving genoemd en nauw daarmee verbonden is de vrijheid om informatie te ontvangen. Deze vrijheden worden in deze helft van onze eeuw niet meer uitsluitend bedreigd door de overheid. Inhoud van het overheidsbeleid behoort dus, afgezien van een korrekte vervulling van haar eigen rol in deze (te denken is aan openheid en openbaarheid en onthouding van inqrijpen), ook een aktief ingrijpen te omvatten t.a.v. bedreiging en beschadiging van die grondrechten door anderen.

Verduidelijking van dit standpunt is te vinden in een door de nota geciteerd artikel van Boekema, zij het een andere dan de aangehaalde passage. Daar heet het: "Van democratie kan pas worden gesproken als diegenen over wie geregeerd wordt invloed kunnen uitoefenen op het te voeren beleid. De overheid moet om rekening te kunnen houden met de gevoelens en belangen van de burgers daarvan kennis kunnen nemen" ¹³).

De media spelen in dit aanreiken van informatie een belangrijke rol. Voor een goed funktioneren wordt echter verondersteld dat zij een betrouwbare afspiegeling geven van wat in de maatschappij gebeurt, wat beleefd en gedacht wordt. Deze vooronderstelling lijkt redelijker dan hij is en bovendien is hij onduidelijk.

Juist in deze jaren is de relatie tussen media en publiek aan sterke veranderingen onderhevig. Terwijl pers en omroep spreekbuizen zijn geweest van specifieke groeperingen en hun informatieselektie op die lijn deden, is nu door de toenemende noodzaak om te concurreren op de markten van publiek en adverteerders, deze spreekbuisfunctie tanende ¹⁴). M.a.w. het afspiegelingsvermogen van omroep en pers is

struktureel onzeker geworden en daarmee in ieder geval de "dienen-de functie" t.a.v. de overheid als informatieverschaffer over de maatschappij. Men kan verder gaan en zich afvragen of ooit een betrouwbare afspiegeling gegeven is van de samenleving in haar geheel en niet eerder van leven en denken van de maatschappelijke elite¹⁵). Een empirische aanwijzing over de huidige toestand ten deze bevat bv. het onderzoek dat Oorburg gedaan heeft naar de weergave van de standpunten van de economische elite in de landelijke dagbladen¹⁶).

Een moeilijkheid van andere aard is dat men op deze wijze massamedia de taak op zou kunnen gaan leggen om de "volkswil te vertolken"¹⁷). Het is niet alleen "een uitermate griezige gedachte" zoals Stappers zegt: "dat nl. voor de bestuurders hetgeen in de media komt de feedback van de bestuurden zou zijn"¹⁸), maar ook dat de bestuurders voor hun feedback op de media aangewezen zouden zijn. In ieder geval wat de politiek betreft bestaat het communicatiepotentieel uit veel meer dan media, ook al kunnen die een nationaal platform kreëren. Naast de massamedia als kanalen zijn er ook de partijen en andere organisaties, vakbonden bv. en andere sociale groeperingen¹⁹). De onderwaardering van deze andere mogelijkheden leidt tot een overvraging van de massamedia en houdt in wezen een devaluatie in van het kader van de gegeven democratische structuur. Men kan er niet ongestraft aan voorbijgaan dat binnen de democratie niet alleen een recht van vrije meningsuiting bestaat, maar ook een (daarmee verbonden) *recht van vereniging en vergadering*. Zulk een voorbijgaan houdt nl. het risico in dat (konkrete) mensen van het voorplan verdwijnen en plaats maken voor (abstrakte) media.

Terugkerend naar de waarschijnlijk systematische vertekening van de werkelijkheid in de massamedia, moeten we konkluderen dat zo ook het recht op informatie in het gedrang komt. Als de ontvanger maar "moet eten wat de pot schaft" (Van Bueren) dan loopt zijn gezondheid zozegd wel enig gevaar. De stand van zaken is wel gevat in volgend citaat van Hofland: "Nieuws als het gemiddelde van nieuws, zonder herinnering aan zijn oorsprong, niet meer afkomstig van maar bestemd voor, met als belangrijkste eigenschap zijn verteerbaarheid als verpakt brood dat weken vers blijft, nieuws met als wezenlijke inhoud dat het geen nieuws is. Zo ontstaat de paradoxale indruk dat weliswaar de gebeurtenissen gigantisch kunnen zijn, het leed niet te overzien is en de ontwikkeling doorgaat, maar dat de rust en de regelmaat van de lezer daarmee niet verstoord worden. De lezer is de niet-deelnemer, de gevrijwaarde consument van andermans nieuws"²⁰).

Het is gelukkig bij deze stand van zaken zo dat de media wel gebruik maken van de vrijheid van meningsuiting, maar deze niet als enige en mogelijk zelfs niet als voornaamste realiseren. Dit wordt niet gezegd als verzachtende omstandigheid voor de media. Het is wel zo dat de

media geen monopoliepositie hebben op deze vrijheid, omdat ze geen monopolie hebben op de sociale kommunikatie. Deze voltrekt zich weliswaar meestal in een bepaalde relatie met de media (de media als informatieaanbieders en weergevers, agenda-setting) maar heeft los van deze media ook een eigen aard en dynamiek,²¹⁾ waarbij de media qua invloed op den duur het onderspit zouden kunnen delven als hun inhoud in konflikt is met de realiteit van de ontvangers²²⁾. Het publiek is dan niet alleen koppig vanuit het oogpunt van de manipulator, maar kan ook weerbarstig zijn vanuit het oogpunt van de emancipator, het moment immers waarop de "waarheid triomfeert" is onvoorspelbaar en de weg langs de media heen is onzeker.

Niet de beperktheid, maar de begrensdheid van invloed en functioneren van de massamedia is hiermee aangegeven. De massamedia bewegen zich in de ruimte van de vrije meningsuiting, kunnen zich daar uiteraard op beroepen maar putten deze niet uit. De begrensdheid verschaft hun in ieder geval geen alibi voor misbruik. "Sowohl Reporter wie Verleger sind, nach heutigem Sprachgebrauch, profit- oder karriereorientiert, auch wenn sie sich dessen gelegentlich (!) nicht bewusst sein sollten. Der kategorische Nachrichtenimperativ, dem sie sich verpflichtet glauben, ist Konkurrenzideologie", aldus Coulmas²³⁾.

3) PLURIFORMITEIT

De nota verstaat pluriformiteit als geestelijke verscheidenheid "voortkomend uit een vrije keuze van uitgangspunten en denkwijzen". De pluriformiteit wordt dan tweezijdig opgevat zowel als mogelijkheid om meningen te uiten als om ze te ontvangen. De verscheidenheid van aanbod en behoeften hoeven niet met elkaar te korresponderen, maar de mediale pluriformiteit is, aldus de nota, wel gerelateerd aan de ideële pluriformiteit in de maatschappij. Hoe deze relatie precies ligt is niet bekend en tot dat probleem opgelost is zal handhaving van de bestaande meervormigheid vertrekpunt van beleid moeten zijn. M.a.w. er wordt bij gebrek aan bewijs van het tegendeel aangenomen dat de status quo eufunkioneel is m.b.t. de mediale en sociale verscheidenheid. In het geval van een aantoonbare lacune kan echter een initiatief tot opvulling gesteund worden. In het algemeen moet gewaakt worden voor een verslechtering van de bestaande toestand door het ontstaan van monopolieposities of politieke en economische machtsconcentraties. Het bevorderen van interne verscheidenheid wordt niet als wezenlijke oplossing gezien.

In het verlengde van wat eerder gezegd is over de vrijheid van meningsuiting wordt pluriformiteit eufunkioneel opgevat t.a.v. zowel de informatiebehoefte als de besluitvorming van de overheid. Zo is verscheidenheid in de loop van de geschiedenis omgebouwd van een

maatschappelijk feit tot een democratische functie oftewel van de nood (maatschappelijke tegenstellingen en versplintering) een deugd maken. Drie premissen die als fundament dienen zijn echter wat wankel. Zoals hier wordt gesteld moet de pluriformiteit dan ook substantieel weerspiegeld worden in de media, ten tweede moet in de discussie tussen de verschillende gezichtspunten een besluit genomen kunnen worden en ten derde moet dat besluit dan uiteindelijk voor alle betrokkenen het beste zijn.

Wat de eerste premisse betreft hebben we hiervoor al gesproken over een mogelijk systematische vertekening. Benaderen we het probleem echter uit een andere hoek nl. vanuit de pretentie van de inhoudelijke universaliteit van de massamedia (m.n. pers en omroep) dan valt er veel voor te zeggen om met het oog op de mediapraktijk en tegen de achtergrond van een toenemende marktorientatie²⁴) te kijken naar de heersende selectiviteitscriteria m.a.w. de "regels" die deze oriëntatie beheersen. We kunnen deze selectiekriteria het duidelijkst uiteenzetten aan de hand van de "inhoudskategorie" informatie, waaraan ook de nota de meeste aandacht schenkt. De productie (en consumptie) van deze inhoudskategorie gebeurt op basis van een vaststaand normencomplex. In de woorden van Böckelmann: "Der massenhafte ständige Austausch von Selektivität gegen Aufmerksamkeit (bei Rezipienten und Kommunikatoren) richtet sich nach "Institutionen" d.h. universal verwertbaren Präferenzen, nach Bevorzugungs- und Vernachlässigungsmustern, die sich durch die Prozesse, die sich präformieren nicht mehr im Frage stellen lassen"²⁵).

Böckelmann geeft dan voor de themaselektie de volgende criteria aan:

- betrokkenheid op het persoonlijke, private en intieme
- aandacht voor blijken van sukses
- nieuwheid, nieuwigheid en moderniteit van gebeurtenissen
- blijken van gezagsuitoefening
- onderscheid in normaliteit en abnormaliteit
- aandacht voor geweld, agressiviteit, lijden en geciviliseerde lijdenssurrogaten
- attentie voor vormen van concurrentie
- betrokkenheid op de vergroting van bezit
- crises en krisissymptomen
- waarneming van het buitengewone, uitzonderlijke en exotische²⁶).

Een lijst van een twaalfstal factoren die van invloed zijn op de selectie van nieuws in alle fases van het productieproces (en het consumptieproces) is ontwikkeld door Galtung en Ruge²⁷). Het is een lijst die raakpunten vertoont met die van Böckelmann: hoe korter van tijdsverloop, hoe groter, ondubbelzinniger en betekenisvoller en hoe meer in overeenstemming met wat verwacht en gewenst wordt des te meer kans heeft een feit om nieuws te worden. En binnen het betekenisvolle,

voorspelbare en gewenste gaat de voorkeur uit naar het zeldzame. Voorts zal gelden dat wat eenmaal als nieuws gedefinieerd is, ook enige tijd nieuws blijft. Verder kunnen feiten nieuws worden zonder te voldoen aan bovenstaande criteria als ze nodig zijn om een zekere spreiding over nieuwsgebieden te verkrijgen. Deze wat meer universele factoren worden verder gemodificeerd door de werking van meer cultureel bepaalde factoren : als een feit verwijst naar elite-naties of -personen heeft het meer kans nieuws te worden. Ook als ze te zien zijn in persoonlijke termen hebben feiten meer kans. En negatieve feiten hebben in het algemeen de voorrang. Het resultaat kan een beeld van de wereld zijn dat nogal verschilt van wat feitelijk gebeurt. Minder onderbouwd en meer op de directe praktijk toegesneden zijn de 8 selectiekriteria die Salzmann ²⁸⁾ weergeeft als gebruikelijk in de Amerikaanse praktijk en dus misschien wat te modifieren voor Nederland. Hij leidt de vragen in met te stellen: "Information (wird) mehr und mehr in die Nähe der möglichst effektiv oder sensationell präsentierten Unterhaltung gedrängt. De criteria die dan gehanteerd worden zijn: 1) komt een bericht onverwacht; 2) heeft het gevolgen voor een groot aantal burgers; 3) is het omstreden en schept het spanningen; 4) zijn er bekende personen bij betrokken; 5) hoe dicht bij is de plaats van het gebeurde; 6) is het geschikt om de gevoelens van de burgers aan te spreken; 7) hoe concreet en aanschouwelijk is het bericht te maken; 8) geeft het de burger plezier?. Deze vragen kunnen voor de verschillende media dan nog aangevuld worden met een aantal technische kwesties die bepalen of een bericht verspreid kan en zal worden.

Tot zover enkele visies op de regels die de selectie van informatie beheersen, waarbij we informatie opgevat hebben als de belangrijkste inhoudskategorie van de media zoals de nota dat doet, en dus als het belangrijkste punt voor het toetsen van het afspiegelingspostulaat. De voorlopige slotsom t.a.v. de voor het functioneren van de pluriformiteit van de democratie vooronderstelde afspiegeling of representatie is, dat datgene wat de media ons voorhouden een gebarsten of beslagen spiegel is, alnaargelang, die bij gebruik een vertekend en wazig beeld laat zien van de werkelijkheid die erin gevangen wordt. Wij willen hier overigens beslist niet de indruk wekken dat representatie een getrouwe kopie van de werkelijkheid zou moeten of kunnen zijn. Zo'n getrouwe kopie zou een wezenloze werkelijkheidsverdubbeling inhouden ²⁹⁾. Het is dus niet de selectie, en derhalve interpretatie, als zodanig die ter discussie staat, maar de daarbij gehanteerde manifeste en latente criteria.

Bij een functionele opvatting over de verscheidenheid stuiten we op een andere premisse en wel een uit de tijd van de Verlichting, die inhoudt dat pluriformiteit wel zal leiden tot juiste besluitvorming. Deze premisse wordt weersproken, zoals Fagen stelt, door ervaring en

onderzoek "the weight of modern political experience and scientific evidence falls heavily against the Miltonian thesis that when truth and falsehood grapple (whatever that may mean!) truth will triumph in a free and open encounter" ³⁰). Holzer haalt in dit verband een uitspraak aan van Messelken waarin pluralisme als zodanig gezien wordt als een uiting van een "naiven Liberalismus, dem sich alles von selbst so einrichtet, dass es für alle am besten ist" ³¹).

Enkele opmerkingen in aansluiting hierop. Het kan niet onze bedoeling zijn om hier de vrijheid tot veelvoud ter discussie te stellen. Het probleem zit hem in de gepostuleerde rechtlijnige verbinding tussen pluriformiteit en algemeen welzijn. Als de mogelijkheid tot pluriforme meningsuiting als zodanig een bijdrage is tot algemeen welzijn hoeft dat inhoudelijk nog geen positieve bijdrage te betekenen. De vergelijking van de meningsmarkt met de economische markt met vrije concurrentie zou ook de aandacht kunnen vestigen op de mogelijke en feitelijke nadelen van een ongecontroleerde mededinging. Al heeft deze vergelijking uiteraard geen bewijskracht. Moeilijker is echter aantoonbaar hoe voldaan wordt aan een impliciete eis van functionele pluriformiteit nl discussie tussen de verschillende gezichtspunten, zoals Geissler opmerkt ³²) wat in wezen inhoudt dat er sprake moet zijn van een *konfrontatie* van deze ideeën en een *verwerking* door het publiek in alle geleidingen.

4) ANDERE UITGANGSPUNTEN

In de lijn van het voorgaande bleek het noodzakelijk meer interesse te tonen voor de primaire uitgangspunten democratie en vrijheid van meningsuiting. Het bleek ook onvermijdelijk om langer stil te blijven staan bij de pluriformiteit omdat dit een inhoudelijke uitwerking was van de vrijheid van meningsuiting die in de nota dus wat merkwaardig een sekundaire plaats kreeg toebedeeld. Nu resten ons nog twee uitgangspunten die van een wat andere aard zijn dan de voorafgaande waaraan elke regering als regering, van welke signatuur ook minstens verbaal aandacht zou moeten besteden. Voor de twee volgende geldt dat niet of in geringe mate. Na deze punten volgt in de nota nog een soort toegift m.b.t. de dysfuncties van de media.

a) PARTICIPATIE IN HET BELEID VAN DE MEDIA

Als afzonderlijk uitgangspunt wil de nota de participatiegedachte ook verwezenlijken op het terrein van het beleid der media en het verantwoord gebruik ervan. De situatie bij de omroep wordt als in aanleg niet ongunstig beoordeeld. Bij de pers begint enige tekening te komen in de relatie tussen directie en redactie (statuut). De lezer blijft uitsluitend afnemer. Eigenlijk ziet de nota alleen maar mogelijkheden voor ontvangerparticipatie als de zender een niet primair op winst gerichte instantie is.

Een misschien wat minder goed liggende vraag is of er überhaupt wel sprake behoort te zijn van ontvangerparticipatie in de zin als in de nota bedoeld. De gedachten die ontplooid zijn over vrijheid van meningsuiting en pluriformiteit tot nu toe doen vermoeden dat het in de nota misschien wel te doen is om een proces van restauratie. Door de voortgaande verzwakking van de relatie tussen media en publiek is de afspiegelingsfunctie onzeker geworden. De enige weg om de dienstigheid voor de gegeven democratie opnieuw zeker te stellen lijkt een restauratie van de koppeling tussen zender en publiek ofwel het herstellen van de zekerheid dat de zender de luidspreker is van de opvattingen van een maatschappelijke groepering, gebaseerd op waarden of belangen.

Men kan echter buiten deze restauratieve gedachtengang nog een andere ontwikkelen. De onafhankelijkheid van de ontvanger in de zin van directe beleidsbepaling betekent nog niet dat de media ook globaal onafhankelijk zijn geworden. Er zijn andere machten werkzaam die de media mogelijk in hun vrijheid van handelen beperken. Niet alleen technisch, maar ook principiële zoals Hofland stelt, zijn de "ouderwetse vrije media (...) te beperkt en te passief om het op te nemen tegen de officiële woordvoerders, de gecentraliseerde persagentschappen, de persconferenties, de public relations, het redevoeringwezen, de communiqués en het uitgebreide informatiemonopolie van de overheid. De media zijn tegen die voortdurende overmacht niet opgewassen, gesteld al dat ze dat zouden willen zijn"³³). Ontvangerparticipatie zou nu een zekere aanzet kunnen geven een kader scheppen waarbinnen de media zowel onafhankelijk kunnen als willen zijn.

Kunnen zijn omdat de ontvangers inhoudelijk zekerder kunnen zijn van hun media waardoor hun band met de media versterkt wordt en dus de bestaanszekerheid van de media vergroot. Willen zijn omdat de ontvangers de media kunnen controleren op hun beleid en georganiseerde ontvangers zijn wel degelijk in staat tot merkbare sankties.

Als derde een meer voor de hand liggende gedachte, nl. dat alleen democratische media in staat zijn tot een werkelijke bijdrage aan democratie en democratisering. Zoals bij beide voorgaande punten is het wel verwonderlijk dat de nota deze interne democratie onvoldoende gewaarborgd ziet door democratisering van de redactie (eventueel in aansluiting met de democratisering van de overige ondernemingsonderdelen). Worden journalisten en programmamakers misschien als te elitair ervaren in hun verhouding tot het publiek?³⁴). Als vierde tenslotte de meest voor de hand liggende gedachte nl. dat bij een globale democratisering van de samenleving natuurlijk de sektor van de massakommunikatie niet achter kan blijven. Dit idee komt als laatste aan bod omdat een nota die gaat over de massamedia deze globale idee toch inhoudelijk toe zou moeten spitsen op deze

sektor en niet kan blijven staan bij intentieverklaringen en in het verlengde daarvan een vorm zal moeten kreëren die past bij deze sektor. De nota blijft wat in het vage, zodat we hiervoor geprobeerd hebben voor althans het inhoudelijke aspekt wat werk te verzetten. Participatie in engere (redaktie) of ruimere zin (redaktie + publiek) is echter door het funktionieren in op winst gerichte instellingen bij voorbaat in zijn positieve werking voor de democratie bedreigd. Het punt is dat instellingen die een publieke funktie pretenderen te vervullen en daarom uitzonderingsposities claimen voor hun instelling en haar produkt zich in feite onderwerpen aan andere principes dan die van een publieke opgave. Het winststreven kan interveniëren bij hun taakvervulling.

Zoals Müller-Doohm opmerkt: "Sie müssen zum einen das publizistischen material seiner Verkäuflichkeit nach marktgerecht aufbereiten und es zum anderen so gestalten, dass ein für die Werbeteile atraktives Umfeld entsteht" ³⁵). Dit maakt de voorkeur van de nota voor niet op winst gerichte instanties begrijpelijk.

b) DOELMATIGHEID

De minister meent dat de doelmatigheid de grootste problemen oplevert omdat deze in konflikt kan komen met de andere uitgangspunten. Toch moet de vraag naar de efficiëntie gesteld worden, waar de kosten op het publiek verhaald worden. "Op doelmatigheidsgronden zal het beleid van de overheid daarom moeten bevorderen dat de massamedia tezamen en afzonderlijk een zodanig aanbod van pluriforme informatie (en natuurlijk ook van cultuur, educatie en ontspanning) brengen, dat aan de in de maatschappij levende behoeftes wordt voldaan" ³⁶). Hiervoor is inzicht nodig in de bestaande taakverdeling tussen de media en binnen mediakategorieën. Maar efficiëntie hoeft niet zonder meer een middelenbeperking in te houden. Uit het oogpunt van beleidseffektiviteit en waar het gaat om de bevordering van maatschappelijk welzijn zal gestreefd behoren te worden naar vergroting van de bereikbaarheid der media en dat kan om nieuwe initiatieven vragen.

De doelmatigheid die door de minister bedoeld wordt is zowel organisatorisch-struktureel als financieel-ekonomisch van aard. Er moet niet meer en niet minder massakommunikatie gepleegd worden als nodig is voor een pluriforme informatievoorziening en deze informatievoorziening moet op zichzelf eveneens efficiënt geschieden. De doelmatigheidseis als zodanig wordt gelegitimeerd door het feit dat de media direkt of indirekt betaald worden door de konsument, zoals de nota zo mooi zegt "uit de portemonnee van de konsument".

We willen hier wijzen op een punt dat fundamenteel is voor überhaupt de mogelijkheid van efficiëntie nl. het feit dat we te maken hebben met vrije ondernemingsgewijze produktie c.q. vrije bedrijfsgewijze bestuurde omroepen. En het is de vraag of de doelmatigheidsgedachte

nu in konflikt komt met de beurs van de konsument of die van de producent. Waar het hier omgaat is de vraag of men het systeem van konkurrentie die juist verloopt via gelijksoortig aanbod, kan beïnvloeden zonder ondernemersvrijheid aan te vatten. In de gegeven omstandigheden kan de overheid interveniëren, in ieder geval is dat bij de pers het enige wat kan nu. T.a.v. de konseptnota werd al door Van Stiphout opgemerkt: "De verschillen tussen pers in de ruimste zin en omroep zijn in dit verband interessant, omdat aan de hand van een vergelijkende studie inzicht verkregen kan worden in het functioneren van een commercieel stelsel en van een op non-profit basis werkend bestel"³⁷).

Maar, zoals gezegd, het is op de eerste plaats de vraag of de omroep, ondanks een ander organisatieschema wel zo'n volstrekt vreemde eend is in de vrije ondernemersvijver. De toetsing van toetreding tot het bestel lijkt gereduceerd te zijn tot een louter getalsmatig criterium en dus niets meer te maken te hebben met inhoudelijke efficiëntie i.c. de bijdrage aan de bedoelde pluriformiteit. Op de tweede plaats kan er nogmaals op gewezen worden dat de omroepen de vorm aan beginnen te nemen van semi-publieke *bedrijven*. En op de derde plaats is er zowel organisatorisch als inhoudelijk de afhankelijkheid van de wel vrije sectoren, bv. met drukkerijen via programmabladen, met produktiemaatschappijen voor nationaal en vooral internationaal programma-aanbod, platenmaatschappijen voor muziek en artiesten, om iets te noemen.

Ook de omroepen werken volgens het konkurrentieprincipe en dit laat via programmakoördinatie wel de schijn van doelmatigheid toe, maar niet meer dan dat. Tenslotte is ook het volledig programmavoorschrift een basis voor de konkurrentie *op alle fronten*. "De concurrentieslag om de kijkersgunst" (Bardeel e.a.) voltrekt zich langs dezelfde lijnen als de slag om abonnementen en reclame in de pers.

c) INVLOED EN DYSFUNKTIES

In relatie met de voorgaande uitgangspunten kunnen de media ook dysfunktioneel zijn. Als algemene dysfuncties kan men onderscheiden: overmatig informatieaanbod als hindernis voor sociale participatie en vergroting van de kenniskloof. Met name voor de omroepen zijn ook gekonstateerd: bevordering van passiviteit en isolement, verhindering van zelfstandig denken, simplifikatie van problemen en vertekening van de werkelijkheid. Mediabeleid moet gericht zijn op het tegengaan van deze dysfuncties, wat gezien het beleidsinstrumentarium betekent het versterken van tegenkrachten.

Op de eerste plaats enkele korte opmerkingen over wat de nota stelt. Het meest opvallende is dat datgene wat hier als dysfuncties gesteld wordt er heel wat brokkeliger uitziet dan wat doorgaans als de functies van de media opgevoerd worden³⁸). Er is m.a.w. geen poging gedaan om aansluiting te zoeken op discussies op dit punt. Dit is enigszins

begrijpelijk in zoverre deze discussie zich concentreert op stabiliserende en adaptieve functies en de systeemveranderende normalerwijze buiten beschouwing blijven. Hier wreekt zich opnieuw het feit dat de nota democratie en democratisering in elkaar legt en soms in elkaars verlengde.

Verder valt op dat de dysfuncties dan ook meest gedefinieerd zijn op het vlak van de individuele burger en niet op het niveau van de globale maatschappij. Het is de vraag of dit komt omdat het meeste empirisch onderzoek microscopisch van aard is of dat men bewust de individuele burger op de voorgrond heeft willen plaatsen.

Op de tweede plaats biedt dit onderdeel de gelegenheid om enkele opmerkingen te maken over de relatie tussen de nota en de wetenschap, waar we in het kader van dit artikel helaas niet al te diep op in kunnen gaan. We zouden onze gedachten willen formuleren in de vorm van vragen. Is de wijze waarop de nota hier en daar gebruik maakt van onderzoeksgegevens een schoolvoorbeeld van hoe dat zou moeten. Heeft de nota werkelijk wel gebruik gemaakt van alle beschikbare gegevens en zo niet kwam dat dan omdat ze ongeschikt of onbekend of oninterpreteerbaar waren? Zijn de afdelingen en colleges waarover de minister beschikt uitgerust voor het verrichten van deze werkzaamheden? En zo niet, wil de minister dan inderdaad, zoals hij tijdens de vergadering van de Bijzonder Kamerkommissie opmerkte, een beroep doen met onbetaald antwoord, op de onderbemande universitaire instituten?

5) VOORLOPIGE BALANS

We komen nu toe aan een voorlopige balans. Het kader waarin de nota gelezen moet worden is de realisatie van de sociale grondrechten. De overheid moet zich inzetten voor de verdediging en bevordering ervan, ook op het terrein van de massamedia (massakommunikatie). Voor deze inzet stelt de nota een vijftal uitgangspunten vast, te weten: democratie, vrijheid van meningsuiting, pluriformiteit, participatie in de beleidsvorming van de media en doelmatigheid.

Democratie wordt gezien als de gegeven democratie en als resultante van democratiseringsprocessen. Niet geheel duidelijk is welke "democratie" steeds bedoeld wordt. Overigens wordt de democratie als gegeven inadekwaat beschreven zonder uitdrukkelijke verwijzing naar het parlementaire en representatieve aspect en wordt zo bovendien overschat door de mondigheid als voorwaarde voor deze representativiteit niet te analyseren. Deze onduidelijkheden bemoeilijken het plaatsen van de media, terwijl anderzijds bij het situeren van de media ook te weinig aandacht wordt gegeven aan de feitelijke taakvervulling door de media. Een gebrekkig beschreven democratie en een gebrekkig beschreven massakommunikatie kunnen moeilijk op een juiste manier gekoppeld worden.

Vrijheid van meningsuiting wordt te zeer verbonden aan de media en te exclusief gezien in haar relatie met de democratie als besluitvormingsstructuur. Bijzonder tekenend voor de opstelling van de nota is dat er geen verband gelegd wordt met de vrijheid van vereniging en vergadering. Het beeld van een democratie en een massakommunika-tie zonder wortels in de samenleving wordt opgeroepen.

De pluriformiteit kan tegen deze achtergrond alleen maar functioneel verstaan worden. Er wordt van een feit een functie gemaakt en deze functie wordt opnieuw gerelateerd aan de besluitvorming. De vraag echter wat de aard van de bestaande pluriformiteit is blijft achterwege terwijl er toch alle redenen is om het afspiegelingsvermogen van de media onzeker te noemen.

Van de bijkomende uitgangspunten is de participatie in de beleidsvorming van de media enigszins onduidelijk in zijn achtergronden. Of deze nu restauratief, emancipatorisch of louter functioneel zijn wordt niet verklaard. Wat de doelmatigheid betreft is minder gelukkig dat de relatie met de vrije ondernemingswijze of bedrijfsgewijze produktie niet wordt geanalyseerd en met het daarin werkzame principe van de concurrentie. Wat de nota tenslotte aan dysfuncties te berde brengt maakt een toevallige, onsamenhangende indruk, ook in relatie met de eerder in dezelfde nota aangegeven uitgangspunten.

Het bovenstaande geeft voldoende aanleiding om op een later moment dieper in te gaan op de consequenties van deze opstelling voor een te voeren beleid.

Noten:

- 1) Siebert 1972.
- 2) Vgl. Hemels 1974.
- 3) De nota, blz. 12 bezigt in dit verband zelf de termen: "vermaatschappelijking van de grondrechten".
- 4) Dresen 1974.
- 5) Vgl. Boukema 1975.
- 6) Schiller 1975.
- 7) Gerbner 1969, blz. 117.
- 8) In een tweede artikel hoop ik me meer bezig te houden met de relatie tussen uitgangspunten en voorgesteld beleid, noodzakelijke aanvullingen en gedachten over communicatiepolitiek.
- 9) Müller-Doohm 1972, blz. 30.
- 10) Rock 1973.
- 11) Geciteerd door Chaffee 1974, blz. 13.
- 12) Wentink 1975, blz. 67.
- 13) Boukema 1974. In dit citaat is wel sprake van een wat paternalistisch getoonzette benadering van de relatie tussen overheid en burgers ("degenen over wie geregeerd wordt"). Dit geeft een wat verouderd en versmald doorkijkje op de democratie, waarin bovendien een omgekeerde voorlichting optreedt daar de overheid ingelicht dient te worden over wat de burgers willen en nodig hebben.
- 14) Manschot 1974, Bardoel e.a. 1975.
- 15) Vgl. Lasswell 1971, (oorspronkelijk 1948).
- 16) Oorburg c.s. 1976. Het artikel wordt in Ter Elfder Ure gevolgd door een discussie.
- 17) Geissler 1973.
- 18) Stappers 1975, blz. 193.
- 19) Vgl. hierover bv Fagen 1966 en Hättich 1974 zowel als Steinberg 1974.
- 20) Hofland 1975, blz. 32.
- 21) Vgl. Stappers 1973.
- 22) Manschot 1974.
- 23) Coulmas 1973, blz. 56.
- 24) Bardoel e.a. 1975.
- 25) Böckelmann 1975, blz. 61.
- 26) Id. blz. 63-70.
- 27) Galtung en Ruge 1973.
- 28) Salzmann z.j., blz. 21.
- 29) Vgl. Coulmas 1973.
- 30) Fagen 1966, blz. 137-138. Het zou ons op dit ogenblik zeker te ver voeren om deze merkwaardige mixture van epistemologisch skepticisme en antropologisch optimisme nader te analyseren. Anderen zijn daartoe bovendien meer geroepen en beter in staat.
- 31) Holzer 1972, blz. 229.
- 32) Geissler 1973, blz. 58 ev.
- 33) Hofland 1975, blz. 33.
- 34) Ook al is het waarschijnlijk te direkt om leden van omroepen bv. een zenderrrol toe te kennen, dat wil niet zeggen dat hun positie hetzelfde is als die van niet-leden. De positie heeft mogelijk inhoudelijk overeenkomsten met die van georganiseerde konsumenten.
- 35) Müller-Doohm 1972, blz. 250.
- 36) Nota, blz. 16.
- 37) Van Stiphout 1975, blz. 80.
- 38) Vgl. Stappers 1975.

LITERATUUR:

Bardoel J., J. Bierhoff, B. Manschot en P. Vasterman: *Marges in de media*; het verbroken contact tussen omroep en publiek; Het Wereldvenster, Baarn 1975.

Böckelmann F.: *Theorie der Massenkommunikation*; Suhrkamp Verlag, Frankfurt a.M. 1975.

Boukema P.: Overheidssubsidie en persvrijheid; in: *Antirevolutionaire Staatskunde*, 1974 XLIV (10), blz. 286-294.

Chaffee S.: Asking new questions about communication and politics; in: S. Chaffee (ed.): *Political communication*; Sage Publications, Beverly Hills/Londen 1974, blz. 13-20.

Coulmas P.: *Radio ohne Zukunft*, Wiederkehr und Wandel eines Mediums; (Texte und These 42) Verlag A. Fromm, Osnabrück 1973.

Dresen P.: Overheidssubsidie aan persmedia; in *Antirevolutionaire Staatskunde*, 1974 XLIV (10), blz. 295-302.

Fagen R.: *Politics and communication*; (Little Brown Series in Comparative Politics) Little Brown and Company, Boston/Toronto 1966.

Galtung J. en M. Ruge: Structuring and selecting news; in: S. Cohen en J. Young (eds): *The manufacture of news*; Constable, Londen 1973, blz. 62-72.

Geissler R.: *Massenmedien, Basiskommunikation und Demokratie*; Ansätze zu einer normativ-empirischen Theorie; J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) Tübingen 1973.

Gerbner G.: Pouvoir institutionnalis  et systèmes de messages; in: *Communications* 1969 (14), blz. 116-128.

Hättich M.: Parteien als Kommunikationskanäle; in: W. Langenbucher: *Zur Theorie der politischen Kommunikation*; Piper und Co, München 1974, blz. 123-131.

Hemels J.: Mediabeleid: een gordiaanse knoop; in: *Beleid en Maatschappij* 1974 (12) blz. 350-359.

Hofland H.: De nieuwe journalistiek; in: *HP* 1975 9/1/3, blz. 32-35.

Holzer H.: *Gescheiterte Aufklärung*; (Piper Sozialwissenschaften 3) R. Piper und Co, München 1971.

Lasswell H.: The structure and function of communication in society; in: W. Schramm en D. Roberts: *The process and effects of mass communication*; University of Illinois Press; Urbana 1971/2, blz. 85 ev.

Manschot B.: *Media, macht en mensen*; (Nieuwspootreeks), Wetenschappelijke Uitgeverij, Amsterdam 1974.

Müller-Doohm S.: *Medienindustrie und Demokratie*; Athen um Verlag, Frankfurt a.M. 1972.

Nota over het massamediebeleid; Staatsuitgeverij, Den Haag 1975.

Oorburg J., Th. van Boven, J. de Bruyn en D. Jolink: His Masters Voice: yes or no?; in: *Ter Ellder Ure*, 1976 XXIII (1), blz. 264-289.

Rock P.: News as eternal recurrence; in: S. Cohen en J. Young (eds): *The manufacture of news*; Constable, Londen 1973, blz. 73-80.

Salzmann F.: Publizistische Objektivit t als institutionelle Förderung; in: U. Saxer (hrsg): *Fernsehen: Stichwort Objektivit t*; Pressestelle des Fernsehens der deutschen und der r toromanischen Schweiz, z.p., z.j. blz. 18-25.

Schiller H.: The appearance of national-communication policies; a new arena for social struggle; in: *Gazette* 1975, XXI (2) blz. 82-94.

Siebert F.: Communications and government; in: W. Schramm (ed.): *Masscommunications*; University of Illinois Press, Urbana etc. 1972/2, blz. 219-226.

Stappers J.: *Masscommunicatie, een inleiding*; (Informatie 7) Wetenschappelijke Uitgeverij, Amsterdam 1973.

Stappers J.: De massamedia in een democratie; vierde macht of waakhond; in: *Civis Mundi*, 1975 XIV (5) blz. 186-193.

Steinberg R.: Interessenverbände als Kommunikationskanäle; in: W. Langenbucher: *Zur Theorie der politischen Kommunikation*; Piper und Co, München 1974, blz. 132-146.

Stiphout H. van: Nota mediabeleid — enkele opmerkingen; in: *Beleid en Maatschappij* 1975 (3) blz. 78-85.

Wentink A.: Mediabeleid doorlicht; in: *Masscommunicatie* 1975 III (2/3) blz. 61-71.

LEESBAARHEID VAN OVERHEIDSBROCHURES EN SOCIALE ONGELIJKHEID ¹⁾

I. PROBLEEMSTELLING, AANLEIDING EN RELEVANTIE

Een van de voorwaarden waaraan door een overheid uitgegeven brochures dienen te voldoen is dat op bevattelijke wijze informatie wordt verstrekt aan burgers. Door de overheid uitgegeven brochures vormen vaak het startpunt in een voorlichtingsproces. Dit geldt zeker voor met inspraakprocedures op het terrein van de ruimtelijke ordening verbonden informatieprocessen. Het slagen van de informatie-overdracht is voor een deel afhankelijk van de leesbaarheid van een brochure. Indien deze geschriften niet door (een deel van) de doelgroep waarvoor ze bestemd zijn, begrepen worden, is de communicatie tussen schrijver(s) en lezers niet effectief. Het afstemmen van de moeilijkheidsgraad of de leesbaarheid op een publieksgroep is relatief eenvoudig als er sprake is van een homogene (potentiële) lezersgroep. Moeilijker is dit indien de overheid de taak heeft zich tot iedereen te wenden, zoals in het kader van inspraak van de bevolking bij de beleidsvorming van de overheid het geval is. De vraag is of de overheid de pretentie kan waarmaken dat teksten op een voor iedere volwassen burger aanvaardbaar moeilijkheidsniveau liggen. Anders gesteld: zijn overheidsbrochures voor bevolkingscategorieën met een laag opleidingsniveau leesbaar? Teneinde antwoord te kunnen geven op deze vraag wordt met behulp van verschillende analyses de moeilijkheidsgraad van een aantal overheidsbrochures, die betrekking hebben op ruimtelijke ordeningsvraagstukken, nagegaan en in relatie gebracht tot de voor lezing vereiste edukatie.

Er zijn diverse redenen die tot de formulering van deze probleemstelling hebben bijgedragen.

(a) De — onder voorzitterschap van Tweede Kamer-voorzitter Vondeling staande — "Commissie Duidelijke Taal" heeft zeer onlangs kritiek geuit op de taal in ambtelijke stukken. Zij stelt dat het belangrijk is dat in het schriftelijk communicatieproces tussen overheid en burgers naar verstaanbaarheid wordt gestreefd. De overheid wordt geacht hierbij het voorbeeld te geven. Hiervan uitgaande lijkt het interessant na te gaan in hoeverre de overheid juist door (enigszins) populair geschreven publikaties hierin slaagt. Aan de leesbaarheid van overheidsbrochures is in Nederland tot nu toe overigens nauwelijks via onderzoek aandacht besteed.

(b) Uit enkele I.T.S.-onderzoekingen blijkt dat inspraak van burgers bij de ontwikkeling van lokale en regionale ruimtelijke plannen sterk selectieve trekken vertoont. Onbedoeld blijkt er sprake van een

"diskriminatie" van personen met een lager opleidings- en beroepsniveau.

In het kader van een inspraakprocedure bij de ontwikkeling van het streekplan Kop van Noord-Holland is een brochure huis-aan-huis verspreid in het gebied. Uit het I.T.S.-onderzoek bleek dat met het stijgen van het opleidingsniveau het percentage van de bevolking dat zowel van de — in de brochure genoemde — streekplanontwikkeling, als van de inspraak kennis genomen heeft, ook toeneemt. Een onderzoek naar de inspraak bij de streekplanontwikkeling Midden-Gelderland toont vergelijkbare resultaten. Er blijkt sprake van een kennisname- en kenniskloof. Het is dan ook niet verrassend dat de kennis (name)kloof uitloopt op selectiviteit in de deelname van burgers aan inspraakprocedures (participatiekloof). De vraag is of selectiviteit ook niet nog eens versterkt wordt doordat overheidsbrochures, die in het kader van overheidsvoorlichting verspreid worden of verkrijgbaar zijn, en/of als uitgangspunt dienen voor de meningsvorming tijdens een inspraakproces, wellicht moeilijk leesbaar zijn voor mensen die bijvoorbeeld minder dan een H.B.S.- of Atheneumopleiding hebben genoten. We kunnen het ook anders stellen. Tussen bestuurders en bestuurden kan een afstand bestaan: een territoriale afstand, een organisatorische afstand (bestuurders hebben weinig gelegenheid met veel burgers in contact te treden, etc.), een sociale afstand (protokol, prestige), maar ook een "intellectuele" afstand. Onder dit laatste kan worden verstaan een bestuurs-technische denk- en geesteswereld die niet parallel loopt met de taal waarin burgers zich uitdrukken. Wordt door overheidsbrochures, die in principe voor burgers met welke edukatie dan ook bestemd zijn, toch niet bewerkstelligd dat de intellectuele afstand tussen de overheid en bepaalde categorieën burgers tamelijk groot wordt, en die tussen bestuurders en bepaalde andere categorieën (vrijwel) nihil is of blijft?

Het thema is aktueel omdat een democratische samenleving niet voorbij kan gaan aan het probleem van een mogelijke stabilisering of vergroting van bestaande verschillen in kennis, temeer daar de kenniskloof niet alleen bestaat op het terrein van de inspraak (Stappers, p. 149). Overheidsinstanties gaan ook steeds meer met informatie in de vorm van brochures naar buiten treden²⁾. Het effect hiervan is evenwel minder groot als de schriftelijke informatie moeilijk te lezen is voor bepaalde bevolkingscategorieën. De informatieverstrekking kan ook tot irritatie bij ontvangers leiden³⁾.

II. BENADERINGEN

De leesbaarheid (hier als synoniem te gebruiken voor begrijpelijkheid)⁴⁾ van brochures wordt op een tweetal manieren onderzocht, te weten via een onderzoek onder ontvangers ("subjektief") en door middel van analyse van tekstkenmerken ("objektief").

— *Ontvangersonderzoek*

Door het Ministerie van C.R.M. en het provinciaal bestuur van Gelderland is aan het Instituut voor Toegepaste Sociologie de opdracht verstrekt voor een vergelijkend onderzoek naar de inspraak bij de ontwikkeling van een streekplan voor de Veluwe en Midden-Gelderland. Ter informatie van de bevolking, omtrent het onderwerp dat ter discussie stond, in de inspraakprocedure, is de brochure "*Streekplan Veluwe in de maak-programmafase*" uitgegeven. Deze brochure zal geanalyseerd worden op basis van enkele enquêtegegevens⁵⁾ van Veluwse ontvangers van de brochure. Daarbij staat de vraag centraal of eventueel een "breekpunt" is te constateren in het oordeel over de leesbaarheid, zoals dat door personen met een verschillende edukatie (= verschillend opleidingsniveau) gegeven wordt.

— *Analyse van tekstenmerken*

De in de Veluwe verspreide brochure wordt, evenals een 7-tal andere brochures op leesbaarheid beoordeeld door een analyse van tekstenmerken, die van invloed zijn op de moeilijkheidsgraad van een tekst. De volgende vraagpunten krijgen daarbij aandacht.

- Wijzen de resultaten van de analyse van de Veluwse brochure op een leesbaarheidsdrempel?
- Is een eventuele leesbaarheidsdrempel voor de brochure hoger, lager of gelijk aan die van andere brochures?
- Wat is in het algemeen de moeilijkheidsgraad van de brochures?
- Wat leert een globale vergelijking van geanalyseerde brochures met andere geschriften die voor een "algemeen" publiek bestemd zijn, zoals wijkkranten?

Het aksent ligt in dit artikel op resultaten van onderzoek, en niet direkt op methodische vraagstukken. Op de vraag hoe leesbaarheid te onderzoeken is, is het laatste antwoord nog niet te geven. Van belang voor de discussie over methoden van onderzoek kan zijn dat in de tweede genoemde benadering niet alleen enkele meer traditionele methodieken ("leesbaarheidsformules") zijn toegepast, maar ook enkele van de "meer geavanceerde", teneinde de onderzoeksresultaten zo goed mogelijk te onderbouwen. Wel willen we er reeds op wijzen dat verder onderzoek nodig is om inzicht te krijgen in de leesbaarheid van diverse tekstgenres en van overheidspublicaties. Gezien de aktualiteit en maatschappelijke relevantie van het vraagstuk van de effecten van overheidsvoorlichting, door middel van brochures, kunnen de onderzoeksresultaten ons inziens van belang geacht worden.

III. ONTVANGERSONDERZOEK: DE SUBJEKTIEVE EVALUATIE VAN EEN BROCHURE

1. DE OPZET VAN HET ONTVANGERSONDERZOEK

Een tekst is pas moeilijk of gemakkelijk als lezers dit zo vinden. Leesbaarheid van staat dus feitelijk in functie van leesbaarheid vóór (Rennen, p. 173).

Er zijn verschillende manieren denkbaar om tot een meting te komen van het begrijpen van een tekst door lezers. Rennen (p. 119 e.v.) noemt in zijn literatuuroverzicht vier soorten procedures ter meting.

(a) Methodes van subjectieve beoordeling.

Een eenvoudige manier is in dit verband bijvoorbeeld om aan lezers de vraag voor te leggen: vindt u deze tekst moeilijk? en te meten op nominaal (antwoordmogelijkheid: ja/nee) of ordinaal niveau (antwoordmogelijkheid: zeer moeilijk, moeilijk, etc.). Niet alleen de tekst als geheel maar ook afgeleide elementen hiervan, zoals het gebruikte vokabulair, kunnen ter beoordeling aan lezers worden voorgelegd.

(b) Reproductiemethodes.

Deze methodes impliceren dat proefpersonen in een onderzoek een tekst geheel of gedeeltelijk, en letterlijk of in door henzelf gekozen bewoordingen, reproduceren.

(c) Methodes van specifieke vragen.

Tekstbegrip is ook te meten via het op de een of andere manier stellen van vragen over aspecten van een tekst, zoals bijvoorbeeld woorden, of delen van een tekst.

(d) "Cloze-procedure" (verg. ook: Douma, p. 32 e.v.).

Door aan respondenten enkele testpassages uit een tekst voor te leggen, passages waarin woorden zijn weggestreept en die door respondenten moeten worden ingevuld, kan de moeilijkheidsgraad van deze passages vergeleken worden.

In deze eerste analyse is gekozen voor de ander (a) genoemde aanpak (ordinaal niveau). Aan alle brochurebezitters, die deelgenomen hebben aan de enquête, en de brochure geheel of gedeeltelijk gelezen hebben, is gevraagd hoe de leesbaarheid beoordeeld wordt.

Getracht is de subjectieve beoordeling door lezers van de tekst als geheel te "meten". Daarnaast is belangrijk of de brochure gelezen is. In het onderzoek zijn 851 brochurebezitters betrokken. Een aantal hiervan heeft een brochure aangevraagd bij de provincie Gelderland, door inzending van een in een dagbladadvertentie opgenomen coupon, of heeft deze ontvangen tijdens een, in het kader van inspraak bij de streekplanontwikkeling Veluwe (1975) gehouden, informatie- of discussiebijeenkomst. De categorie van 851 brochurebezitters is te beschouwen als een steekproef uit alle brochurebezitters (in totaal zijn 15.000 brochures door de provincie Gelderland verspreid⁶). De samenstelling van de categorie brochurebezitters wijkt af van die van de Veluwse bevolking van 18-70 jaar. Onder de brochurebezitters is de categorie met een laag opleidingsniveau ondervertegenwoordigd. Bovendien behoren tot de geënquêteerde brochurebezitters een groot aantal personen (ruim viervijfde) die deelgenomen hebben aan de inspraakprocedure. Dit is een belangrijk punt omdat het van betekenis zal blijken te zijn voor de interpretatie van de onderzoeksresultaten.

In het navolgende zullen we allereerst nagaan: (a) of er een samenhang is tussen het opleidingsniveau van brochurebezitters en het al of niet lezen van de brochure, en (b) of er een korrelatie bestaat tussen het opleidingsniveau van brochurebezitters die de brochure geheel of gedeeltelijk gelezen hebben, en de beoordeling van de leesbaarheid. Op grond van dit laatste kan dan een eventuele "kritische" drempel vastgesteld worden. M.a.w. nagegaan kan worden voor welke lezers met een bepaald opleidingsniveau de moeilijkheidsgraad van de brochure relatief hoog ligt.

2. ONDERZOEKSRESULTATEN

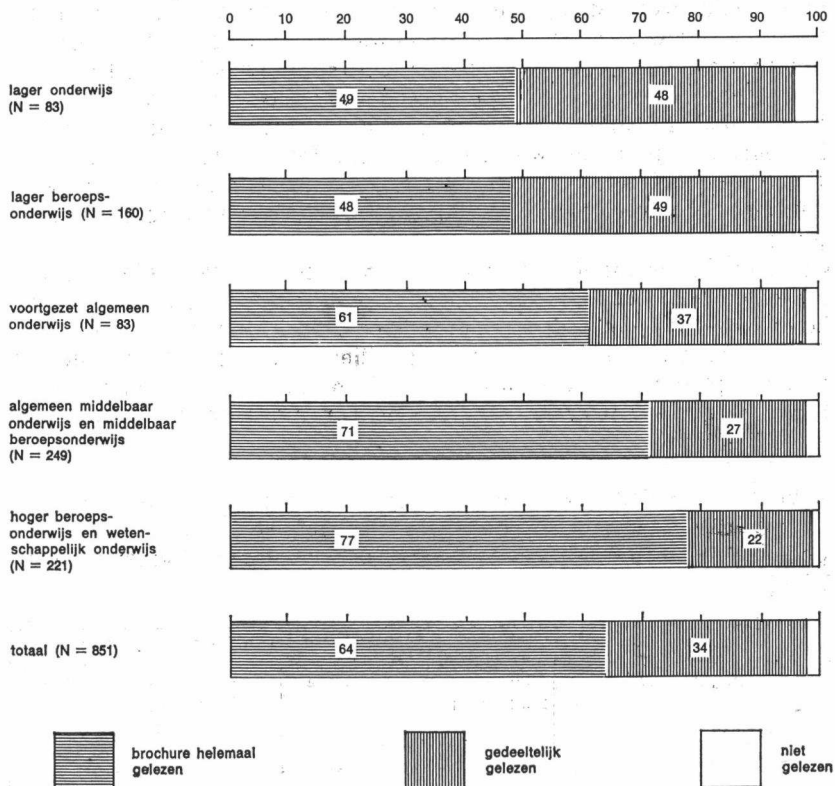
2.1. *Samenhang tussen opleidingsniveau en leesgedrag*

Uit diagram 1. blijkt dat het opleidingsniveau van brochurebezitters duidelijk samenhangt met de mate waarin de brochure gelezen is. Door vrijwel alle brochurebezitters is de brochure "ingekeken". Van alle personen die uitsluitend lager onderwijs en lager beroepsopleiding hebben genoten ⁷⁾, heeft ongeveer 49 procent de brochure helemaal gelezen en 48 procent heeft deze gedeeltelijk gelezen of ingekeken. Van alle brochurebezitters die een academische opleiding of een hogere beroepsopleiding voltooid hebben, heeft 77 procent de brochure van a tot z gelezen, en slechts 22 procent gedeeltelijk. Het diagram toont dat met het stijgen van het opleidingsniveau het percentage personen dat de brochure slechts gedeeltelijk gelezen heeft, afneemt.

Het "slechts" globaal inzien van een brochure en het niet helemaal lezen ervan zal veelal een gereserveerde houding ten aanzien van schriftelijke informatie impliceren. Ander onderzoek heeft aangetoond dat mensen met een lager opleidingsniveau ook minder "de" krant lezen dan mensen met een hoger opleidingsniveau (Manschot, p. 90). Deze eerste categorie lijkt een wat minder positieve houding te hebben ten aanzien van schriftelijke informatie.

Het is dan ook niet verbazingwekkend om te konstaten dat brochurebezitters met een laag opleidingsniveau meer dan anderen de brochure slechts ingekeken, doorgebladerd of gedeeltelijk gelezen hebben.

Diagram 1. Leesgedrag ten aanzien van de brochure "Streekplan Veluwe in de maak-programmafase" door brochurebezitters met een verschillend opleidingsniveau, in procenten (N = 851)

2.2. Opleidingsniveau, de beoordeling van de leesbaarheid en leesgedrag

Grubben, Hörchner en De Vries, die een onderzoek verrichtten naar de leesbaarheid van onder andere de *Consumentengids*, constateerden dat mensen over het algemeen teksten gemakkelijker kunnen lezen naarmate ze positiever staan tegenover schriftelijke voorlichting. Zij stellen dan ook terecht dat opleiding een antecedente faktor zal zijn die zowel de leesbaarheid als de houding ten opzichte van schriftelijke voorlichting positief beïnvloed.

Zij constateerden in hun onderzoek dat de samenhang tussen positieve houding en leesbaarheid geen schijnverband is. Naast de genoeten opleiding bleek een positieve houding mede bepalend te zijn voor het oordeel over leesbaarheid. Dit geldt zeer waarschijnlijk ook voor het oordeel over de leesbaarheid van de brochure.

Dat de brochure qua leesbaarheid door een zeer groot aantal brochurebezitters positief geëvalueerd wordt, lijkt niet alleen een verdienste van de auteur, maar ook van activiteiten van een, door de provinciale overheid ingestelde, commissie inspraak. Dat deze commissie in deze een functie als "taalwacht" vervuld heeft, vindt zijn oorsprong in een rapport van het raadgevend advies bureau Bosboom en Hegener. In het *Rapport betreffende inspraak van de bevolking bij het Streekplan Midden-Gelderland*, dat in 1972 aan het provinciaal bestuur is uitgebracht, wordt gesteld dat het een taak voor de provinciale commissie is om teksten, die in een inspraakprocedure worden gebracht, te toetsen op leesbaarheid. We komen verderop hierop terug.

Opvallend is in tabel 1 de relatie tussen de genoten opleiding van lezers en het oordeel over de leesbaarheid. Personen die uitsluitend lager onderwijs genoten hebben, stellen zich in hun oordeel over de leesbaarheid duidelijk iets minder positief op dan personen met een hogere opleiding. Dit zien we zowel bij de categorie personen die de brochure geheel gelezen heeft, als bij hen die deze gedeeltelijk gelezen hebben.

Tabel 1. Beoordeling van de leesbaarheid van de brochure door brochurebezitters, die de brochure in zijn geheel gelezen hebben of gedeeltelijk, naar opleidingsniveau, in procenten (samengestelde tabel)

opleidingsniveau	geheel gelezen			gedeeltelijk gelezen		
	lees- baarheid goed	lees- baarheid matig of slecht	totaal	lees- baarheid goed	lees- baarheid matig of slecht	totaal
lager onderwijs	74	26	100 (66)	69	31	100 (62)
lager beroepsonderwijs	92	8	100 (77)	81	19	100 (73)
voortgezet algemeen onderwijs	96	4	100 (50)	87	13	100 (30)
algemeen middelbaar onderwijs en middel- baar beroepsonderwijs	92	8	100 (177)	83	17	100 (60)
hoger beroeps- en wetenschappelijk onderwijs	91	9	100 (169)	80	20	100 (44)
totaal	90	10	100 (539)	80	20	100 (269)

Desalniettemin: nog altijd 74 procent van de personen die uitsluitend lager onderwijs hebben genoten, en die de nota geheel gelezen heb-

ben, oordeelt gunstig over de leesbaarheid, evenals 69 procent van de vergelijkbare categorie die de nota gedeeltelijk gelezen heeft. Deze cijfers kunnen evenwel een vertekend beeld geven. In de eerste plaats: mensen zeggen in onze kultuur niet gemakkelijk dat iets (te) moeilijk leesbaar of zelfs onbegrijpelijk is (Oomens, p. 51). Vermoedelijk zijn de percentages van 74 en 69 procent (tabel 1.) dus aan de hoge kant, evenals de andere — vergelijkbare — percentages.

In de tweede plaats: van alle brochure-ontvangers uit het onderzoek hebben ongeveer vier op elke vijf personen een informatie- of discussiebijeenkomst bezocht. Omdat de vragen uit de enquête na afloop van de inspraakprocedure zijn gesteld kan de subjektieve evaluatie van de leesbaarheid van de grootste categorie ontvangers onbewust beïnvloed zijn door de tijdens het participatieproces verkregen informatie. Voor de participanten aan de inspraakprocedure met een tamelijk laag opleidingsniveau geldt verder dat zij juist vanwege hun interesse en participatie in zekere zin een "elite" vormen, ten opzichte van de non-participanten met een dergelijk opleidingsniveau. De vraag is dus welke kompleksiteitsgraad of welk leesbaarheidsniveau de brochure heeft, indien we ervan uitgaan dat de brochure ook geschreven is voor non-participanten. Deze vraag verdient aandacht omdat feitelijk beduidend meer non-participanten dan participanten de brochure in bezit hebben gehad. De oplage was namelijk 15.000 exemplaren. Deze brochures zijn vrijwel alle verspreid. Op in de Veluwe gehouden informatie- en discussiebijeenkomsten was de brochure gratis verkrijgbaar. Hierop waren naar schatting 600 respectievelijk 1120 personen aanwezig. Het aantal non-participanten onder de geënquêteerde brochurebezitters is te gering om te kunnen nagaan hoe de relatie is tussen opleidingsniveau en het oordeel over de leesbaarheid. Onduidelijk is bovendien of deze categorie een representatieve steekproef vormt uit alle brochure-ontvangers onder de non-participanten. Daarom is een andere benadering gekozen, waarop in IV wordt uitgegaan.

Uit dit deel van het onderzoek kan gekonkludeerd worden dat de brochure over het algemeen wel goed leesbaar is geweest voor deelnemers aan de inspraakprocedure. Dit gegeven is niet alleszeggend. Het leesbaarheidsniveau van de brochure kan een faktor geweest zijn die samenhangt met de beslissing van burgers om niet tot participatie over te gaan.

IV. ANALYSE VAN TEKSTKENMERKEN: DE OBJEKTIEVE EVALUATIE VAN MEERDERE BROCHURES

1. DE OPZET

Een analyse van tekstkenmerken van publikaties kan inzicht verschaffen omtrent de leesbaarheid van overheidsbrochures, onafhankelijk van de beoordeling van een brochure door lezers. Over de mogelijk-

heden om een analyse van tekstkenmerken te maken is uitgebreide literatuurstudie verricht (zie: geraadpleegde literatuur).

Door diverse auteurs is de leerbaarheid van teksten nagegaan. Daarbij is vooral de vorm van een tekst bestudeerd. Dit lijkt op het eerste gezicht niet voor de hand liggend. Omdat een tekst (meer of minder) leesbaar is als het voor lezers gemakkelijk is de betekenis te rekonstrueren zou men verwachten dat een tekst, die op leesbaarheid wordt beoordeeld, geanalyseerd wordt op semantische kompleksiteit: hoe ingewikkeld zit een tekst qua betekenis in elkaar? Een dergelijke analyse is evenwel nauwelijks of niet uitvoerbaar. Maten voor semantische kompleksiteit zijn weliswaar in de taalpsychologie ontwikkeld (zie o.a. Van Hauwermeiren, 1972) maar deze zijn nog niet toepasbaar op héle teksten. Ook een analyse van de kompleksiteit van een tekst via een transformationeel-generatieve analyse levert nog problemen op (Albrecht; Van Hauwermeiren, 1972, deel II, p. 29). Noodgedwongen heeft men zich daarom bij de analyse van de leesbaarheid van teksten gericht op vormeigenschappen (d.w.z. linguistische variabelen). De hypothese is dan dat bepaalde vormeigenschappen samenhangen met de leesbaarheid van een tekst c.q. een criterium hiervoor, en dat deze eigenschappen mede bepalen hoe moeilijk het voor lezers zal zijn een tekst korrekt semantisch te dekoderen (vergelijk: Rennen, p. 22). Met behulp van leesbaarheidformules, welke sedert ruim vijftig jaar leesbaarheidsonderzoek zijn ontwikkeld, kan voorspeld worden of een tekst (in meerdere of mindere mate) begrijpelijk is. De gekonstateerde uitkomsten worden geacht overeen te komen met het oordeel van ontvangers van een boodschap. De uitkomsten die de toepassing van een formule oplevert, worden wel geïnterpreteerd aan de hand van een schema. Hierdoor kan de uitkomst gerelateerd worden aan een gemiddeld opleidingsniveau dat vereist zou zijn wil een brochure niet te moeilijk leesbaar zijn. In het kader van de probleemstelling lijkt het dus nuttig om een formule toe te passen.

Een achttal brochures, waaronder "*Streekplan Veluwe in de maak-programmafase*", zijn geanalyseerd. Vijf van de te analyseren brochures zijn gepubliceerd door de provincie Gelderland (tabel 2.), een brochure door het provinciaal bestuur van Noord-Holland, een door de gemeente Nijmegen en een door het ministerie van volkshuisvesting en ruimtelijke ordening. Deze laatste worden in de vergelijking betrokken om enig zicht te krijgen op de leesbaarheid van brochures die door andere instanties dan de provincie Gelderland zijn uitgegeven.

Alle brochures zijn in principe bestemd voor de bevolking. Geen categorie burgers was bij voorbaat van lezing uitgesloten. De brochures zijn ook niet voor een deel van (of doelgroep uit) de bevolking geschreven. Met uitzondering van de "*Samenvatting van de oriënteringsnota r.o.*" en "*Hoofdlijnen van beleid*" hebben alle publikaties betrekking op streekplanontwikkeling. Van de "*Samenvatting van de oriënteringsnota r.o.*" zijn 8.500 exemplaren op aanvraag toegezonden (Kleijn, p. 144). Van de Veluwse brochure zijn — zoals gesteld — ongeveer 15.000 exemplaren verspreid. "*Met het hoofd bij de Noordkop*" is in de Kop van Noord-Holland huis-aan-huis verspreid. Cijfers omtrent de oplage van andere brochures en het aantal verspreide exemplaren zijn niet bekend. Het gaat evenwel niet om geringe aantallen (enkele honderden). Dat brochures in principe voor iedereen bestemd zijn, is een voorwaarde wil de in het navolgende als eerste genoemde leesbaarheidsformule toegepast kunnen worden.

2. DE LEESBAARHEID VAN DE GEËVALUEERDE VELUWSE BROCHURE IN VERGELIJKING MET ANDERE BROCHURES

2.1. De Flesch-/Doumamethode

Een eerste toepassing betreft de Flesch-/Doumamethode (verder F.D.-methode te noemen).

Douma heeft een formule (of methode) ontwikkeld op basis van een formule van Flesch, die bestemd was voor de bepaling van de leesbaarheid van Engelse teksten en tamelijk betrouwbaar en valide was gebleken (zie o.a. Klare, Anastasi)⁸⁾. De F.D.-methode wordt door Douma op in het Nederlands geschreven teksten toepasbaar geacht. Kernelementen hierin zijn de gemiddelde woordlengte (gemiddeld aantal lettergrepen per 100 woorden) en gemiddelde zinslengte (gemiddeld aantal woorden per zin). Deze worden berekend op basis van steekproeven (monsters) uit een tekst. Bij het verkrijgen van gegevens hebben wij ons laten leiden door een zestal te nemen stappen, zoals deze door Douma zijn aangegeven (Douma, p. 22 e.v.). De formule levert een RE-skore (= reading easeskore) op. De RE-skore plaatst een tekst op een schaal tussen (bijna onleesbaar) en 100 (zeer gemakkelijk leesbaar). De resultaten van de toepassing van de formule zijn weergegeven in tabel 2. Douma (p. 47) heeft in navolging van Flesch en na aanpassing voor Nederlandse teksten, een verdeling van skores in klassen gemaakt met de daarbij behorende waardering en het daarmee korresponderende vereiste opleidingsniveau.

Uit de analyse kunnen, in vergelijking met het door Douma gegeven interpretatieschema een aantal konklusies getrokken worden (vergelijk ook: tabel 2.)⁹⁾. Waar mogelijk zullen resultaten gerelateerd worden aan eerder geformuleerde bevindingen, andere onderzoeksresultaten of opinies van ontvangers.

(a) De Veluwse brochure

De brochure "*Streekplan Veluwe in de maak-programmafase*" blijkt, volgens de normen van Douma, moeilijk leesbaar, en is geschreven op een niveau, waardoor deze voor de categorie burgers met minder genoten onderwijs dan een middelbare schoolopleiding moeilijk leesbaar is. Voor deze categorie bestaat dus een leesbaarheidsdrempel. Deze drempel geldt voor een "doorsnee" van personen met minder dan middelbare schoolopleiding. Het kan zeker voorkomen dat een individu, waarvoor de brochure volgens de test moeilijk zou zijn, deze tekst toch gemakkelijk kan lezen vanwege interesse voor en bekendheid met het onderwerp. Hierdoor is vermoedelijk ook te verklaren waarom uit het ontvangersonderzoek bleek dat de drempel, als hier al van kan worden gesproken, lager ligt. Een zeer groot deel van de personen die de brochure ontvangen hebben, is gemotiveerd ten aanzien van het onderwerp van de inspraak en de brochures, omdat zij aan de inspraakprocedure hebben deelgenomen, of de brochure zelf hebben aangevraagd. Het resultaat van toepassing van de F.D.-methode hoeft dus niet in tegenspraak geacht te worden met die uit het ontvangersonderzoek.

Tabel 2. De leesbaarheid van enkele overheidsbrochures volgens de F.D.-methode, en enkele andere methodes

		F.D.-methode			leesindexcijfer van Brouwer			indexen van Van Hauwermeiren			
overheids- brochures/jaar van uitgave	uitgave van:	RE-skore	interpretatie vlg. Douma	rangorde van zeer moeilijk naar tamelijk moeilijk	A-index (Brouwer, 1966, p. 317)	interpretatie vlg. Brouwer (1974, p. 575)	rang- orde	L (1972)	rang- orde	C % (1975)	rang- orde
— Hoofdpijnen van beleid (1970)	Gemeente Nijmegen	25.6	zeer moeilijk	1	6.3	zeer moeilijk	1	37.42	1	32.5	1
— Samenvatting Oriënteringsnota (1974)	Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordering	28.97	zeer moeilijk	2	18.5	zeer moeilijk	2	—	—	—	—
— Op groter schaal (1972)	Provincie Gelder- land	31.97	moeilijk	3	20.1	moeilijk	3	—	—	—	—
— Streekplan Rivieren- land in de maak- programmafase (1974)	Provincie Gelder- land	42.63	moeilijk	4	30.2	moeilijk	4	—	—	—	—
— Streekplan Veluwe in de maak-program- mafase (1973)	Provincie Gelder- land	44.33	moeilijk	5	31.2	moeilijk	5	37.49	2	45.5	2
— Gelderland straks (1972)	Provincie Gelder- land	45.4	tamelijk moeilijk	6	31.29	moeilijk	6	—	—	—	—
— Met het hoofd bij de Noordkop	Provincie Noord- Holland	57.71	tamelijk moeilijk	7	53.6	tamelijk moeilijk	8	—	—	—	—
— Streekplan Midden- Gelderland in de maak-programma- fase (1973)	Provincie Gelder- land	58.84	tamelijk moeilijk	8	47.4	tamelijk moeilijk	7	44.88	3	48.4	3

(b) Een brochure van de rijksoverheid en een gemeente

Van alle brochures is de brochure "*Hoofdlijnen van beleid*" van de gemeente Nijmegen, evenals de "*Samenvatting van de oriënteringsnota r.o.*", van het ministerie van volkshuisvesting en ruimtelijke ordening, als "zeer moeilijk" te kenschetsen voor personen met minder dan een academische opleiding. Over deze samenvatting stellen de drie Veluwe streekcommissies, geheel in de lijn van het onderzoeksresultaat: "De samenvatting van de nota zoals deze verkrijgbaar was bij het ministerie van volkshuisvesting en ruimtelijke ordening was bepaald niet geschikt voor de inspraak. Het taalgebruik in deze samenvatting werd door velen (= deelnemers aan de Veluwe inspraakprocedure rond de oriënteringsnota, schr.) als een barrière ervaren, waardoor aan de basisvoorwaarde die ten aanzien van een dergelijk stuk gesteld moet worden (namelijk de toegankelijkheid voor een breed publiek) niet werd voldaan" (p. 13). De commissies spreken de hoop uit dat met deze opmerkingen bij volgende inspraakprocedures ernstig rekening wordt gehouden. Zij stellen verder dat deze kritische opmerkingen ook van de bezoekers van de openbare bijeenkomsten, welke in de Veluwe zijn georganiseerd, werden gehoord. De streekcommissie Midden-Gelderland stelt in haar verslag inzake de Middengelderse inspraak bij de oriënteringsnota (p. 8) dat de samenvatting moeilijk leesbaar was voor niet-ingewijden. Uit de verslagen van genoemde Gelderse streekcommissies kan dus worden gekonkludeerd dat de konklusies op basis van de toepassing van de F.D.-methode door de mening van deze ontvangers ondersteund worden.

Opvallend is dat de raad van advies voor de ruimtelijke ordening, die de inspraak bij de oriënteringsnota (1974) geïnitieerd en de inspraakresultaten verzameld heeft, in bijlage III van haar advies aan de minister van volkshuisvesting en ruimtelijke ordening (1974) (analytisch overzicht van reacties) weliswaar melding maakt van enkele gebrekkigheden in de voorlichting, maar de genoemde opmerkingen van de Veluwe streekcommissies en de Middengelderse niet vermeld heeft. In het "filteringsproces" zijn deze blijkbaar verdwenen.

(c) Brochures: te populair geschreven?

Het vorenstaande maakt duidelijk dat de uitspraak van Huysmans (p. 146) dat pogingen tot popularisering van ambtelijk/technische nota's vaak stuk lopen op een teveel afdalen naar kleuterschoolniveau, alhoewel wellicht ironisch bedoeld, op grond van de analyse van de leesbaarheid van overheidsbrochures aanvechtbaar is.

(d) De brochure van de provincie Noord-Holland

Uit het onderzoek naar de inspraak bij de streekplanontwikkeling Kop van Noord-Holland blijkt, dat de leesbaarheid van "*Met het hoofd bij de Noordkop*" door leden van inspraakgroepen (N = 162) over het

algemeen positief wordt beoordeeld (Korsten, e.a., 1975, bijlage 3, p. 10). In vergelijking met het oordeel van bezoekers van informatie- en discussiebijeenkomsten (welke in de Veluwe zijn gehouden) over de "Veluwse" brochure kan de "Veluwse" brochure als iets moeilijker beschouwd worden. Dit bevestigt de resultaten van de toegepaste leesbaarheidsformule in zoverre dat volgens de rangorde de "Veluwse" brochure ook moeilijker is dan "*Met het hoofd bij de Noordkop*".

(e) De auteurs

Enkele brochures zijn geredigeerd door journalisten. De vraag is of de kompleksiteitsgraad van deze brochures ten opzichte van andere, waarbij dit niet het geval is, lager is of niet. Verondersteld zou kunnen worden dat deze lager is.

We noemen enkele punten op basis waarvan deze veronderstelling geformuleerd is.

- Er wordt wel gesteld dat het werken in de "ambtenarenwereld" van invloed zou zijn op de wijze waarop de inhoud van teksten gestalte krijgt (Van Braam p. 326). In deze redenering wordt gedoeld op de "mentaliteit" en houding van ambtenaren die meer op interne overheidszaken gericht zou zijn dan op de communicatie tussen burgers en overheid. Wellicht zullen auteurs uit een overheidsorganisatie meer aandacht hebben voor het onderwerp waarover men schrijft dan voor de potentiële ontvangers van een brochure.

- Mogelijk is een motivatie om met ontvangers rekening te houden wel aanwezig maar zijn journalisten beter in staat om de edukatie van (een deel van) het publiek te schatten. Positionele kenmerken zouden in deze relevant kunnen zijn. Schrijvers van brochures die werkzaam zijn bij een overheid zullen over het algemeen behoren tot wat men de "middle class" zou kunnen noemen, terwijl een deel van de bevolking dat men tracht te bereiken tot de "working class" (of de lagere opleidingsniveaus) behoort. Verschillen in onder andere genoten onderwijs tussen deze twee categorieën brengen ook een verschillend taalvermogen en -gebruik met zich mee¹⁰). Verondersteld zou kunnen worden dat de sociale achtergrond van auteurs samenhangt met het leesbaarheidsniveau van een brochure.

- Wellicht heerst binnen de overheid meer dan bij journalisten skepsis omtrent het bereiken van personen met geringe(re) edukatie ("erg populaire brochures zijn ongelooftwaardig", "burgers zullen zich enige moeite moeten getroosten om (meer) inzicht te krijgen in ruimtelijke ordening", etc.).

De door journalisten geschreven brochures "*Gelderlands Straks*" en "*Met het hoofd bij de Noordkop*" behoren tot de minst moeilijk leesbare, maar onderscheiden zich inhoudelijk van de andere doordat ze van algemenere aard zijn. Ze fungeerden niet als discussietekst voor deelnemers aan een inspraakproces. Op de vraag of door journalisten geredigeerde brochures makkelijker leesbaar zijn kan hier dus geen definitief antwoord gegeven worden.

(f) De taalwacht van de provincie Gelderland

Drie door de provincie Gelderland uitgegeven brochure zijn volgens de normen van Douma "moeilijk" leesbaar en twee brochures zijn "tamelijk moeilijk". De eerder genoemde provinciale taalwacht heeft blijkbaar niet kunnen verhinderen dat deze brochures op een leesbaarheidsniveau liggen dat voor bepaalde opleidingsniveaus hoog is.

(g) "Negatieve diskriminatie" door overheden?

De gemiddelde RE-skore van alle RE-skores van de afzonderlijke brochures tesamen is 41.92. Dit betekent dat de brochures over het algemeen als moeilijk leesbaar zijn te beschouwen.

Bevolkingscategorieën die over het algemeen al in relatief geringe mate van inspraak op de hoogte blijken te zijn ("selektiviteit in de kennisname of kennis(name)kloof") en in ondervertegenwoordigde mate aan inspraakprocedures deelnemen ("participatiekloof"), vormen ook de categorie die bij lezing van een overheidsbrochure in verhouding tot andere categorieën de grootste moeite hiermee zullen hebben. Dit betekent dat de overheid door publikatie van brochures onbedoeld de laagste sociale milieukategorieën "diskrimineert". Terwijl er, als men personen met de lagere sociale milieus bij inspraak wil betrekken, eerder onder andere een "positieve diskriminatie" nodig is van deze categorie — dus het aan het taal- en kennisniveau van deze categorie aanpassen van informatiemateriaal —, gebeurt in feite met de verspreiding van sommige brochures eerder het omgekeerde. Consequentie hiervan kan zijn dat verschillen in kennis tussen maatschappelijke categorieën eerder toe- dan afnemen, en dat leerprocessen het minst op gang komen of verstrekt worden bij de categorie die er het meest behoefte aan heeft (Korsten, e.a., 1975, p. 458-460).

Voor de instanties die de brochures samenstellen en/of verspreiden dient dit aanleiding te zijn zich te bezinnen op (de realisatie van) hun bedoelingen. Wanneer de moeilijkheidsgraad van teksten lager wordt bestaat de kans dat bepaalde categorieën burgers ("the information-deprived") deze teksten beter zullen begrijpen; de teksten zullen dus voor meer mensen begrijpbaar worden (zie ook: Rennen, p. 174).

2.2. De leesbaarheidsformules van Brouwer en van Van Hauwermeiren

2.2.1. Noodzaak

De tot nu toe verkregen uitkomsten uit de analyse van overheidsbrochures kunnen tenslotte ook vergeleken worden met de resultaten van toepassing van enkele andere leesbaarheidsformules. Door Brouwer zijn enkele formules ontwikkeld (zie: Brouwer, 1963, 1966, 1972 en 1974), alsmede door Van Hauwermeiren (1972, en 1975). Van de eerste is een formule en van de tweede auteur zijn twee formules toegepast. Het opnieuw analyseren van brochures heeft twee redenen, die verband houden met de geldigheid van verkregen resultaten. — Zouden de resultaten in dezelfde richting wijzen als de eerder geformuleerde dan betekent dit een verdere fundering van de eerdere geformuleerde konklusies.

— De F.D.-methode is een formule die oorspronkelijk voor de beoordeling van de leesbaarheid van Engelstalige publikaties ontwikkeld is, maar door Douma voor toepassing op Nederlandstalige publikaties is aangepast.

Op de juistheid van de aanpassing is wel kritiek uitgeoefend (zie o.a. Rennen). De wenselijkheid van de ontwikkeling van een formule op basis van tekstkenmerken van in het Nederlands gestelde geschriften is benadrukt. Onder andere Rennen en Van Hauwermeiren (1972, deel II, p. 1 e.v.) hebben hierop gewezen. Om deze redenen worden de formules van Van Hauwermeiren toegepast ¹¹).

2.2.2. Aanpak en resultaten

Door Brouwer (1966) is het leesindexcijfer A ontwikkeld. Tabel 2. wijst uit dat de rangordening van brochures van relatief moeilijk naar gemakkelijk leesbaar slechts met één — minder belangrijke — uitzondering afwijkt ten opzichte van de rangorde die via de F.D.-methode verkregen wordt. Meer recent onderzoek leidt volgens Brouwer (1972 en 1974) tot een bevestiging van het nut van toepassing van het indexcijfer.

Van Hauwermeiren heeft in zijn proefschrift een eigen formule ontwikkeld, na nagegaan te hebben welke van 18 variabelen samenhang vertonen met het criterium voor leesbaarheid (verkregen via de "Cloze-procedure"). In de formule die door ons is toegepast ¹²) zijn twee kenmerken opgenomen: het gemiddeld aantal substantieven per 100 woorden en het gemiddeld aantal persoonsvormen van het werkwoord per woorden ¹³). Door genoemde auteur is gezocht naar een formule die de kompleksiteitsgraad nog beter zou voorspellen dan zijn formule uit 1972. Ter bepaling van de relatieve begrijpelijkheid van informatieve Nederlandse teksten zijn uiteindelijk vijf formules ontwikkeld. In de door ons toegepaste formule zijn de volgende tekstkenmerken opgenomen: gemiddeld aantal lettergrepen per 100 woorden, gemiddeld aantal woorden met meer dan drie lettergrepen per 100 woorden per zin, gemiddeld aantal woorden in tangkonstrukties per 100 woorden, gemiddeld aantal voorzetsels per 100 woorden, en het gemiddeld aantal tangkonstrukties per 100 woorden (Van Hauwermeiren, 1975, p. 499). Deze formule wordt door de auteur van meer betekenis geacht, vanwege een grotere validiteit, dan die welke uit 1972 stamt. De analyse is omwille van de in het onderzoek aanwezige mogelijkheden beperkt tot drie teksten, te weten tot de relatief makkelijkste en moeilijkste volgens de F.D.-methode, en de "Veluwse" brochure. Tabel 2. laat zien dat de rangorde op basis van de beide formules overeenkomt met de rangorde volgens de F.D.-methode en het leesindexcijfer van Brouwer. Dit geeft een ondersteuning van de eerder in deze paragraaf geformuleerde konklusies. Ander onderzoek zal dienen uit te wijzen of de rangordening van een groot aantal publikaties volgens "meer traditionele" formules in meer of mindere mate gelijk is aan die, welke op basis van de formules van Van Hauwermeiren verkregen worden.

3. DE LEESBAARHEID VAN DE BROCHURES IN VERGELIJKING MET ANDERE GESCHRIFTEN

De vraag kan gesteld worden of de resultaten met betrekking tot de leesbaarheid van geanalyseerde overheidsbrochures op zichzelf staan. Dit blijkt volgens verschillende onderzoeken niet het geval te zijn, doordat tot uitdrukking komt dat ook andere dan overheidsgeschriften moeilijk leesbaar zijn voor de lagere sociaal-milieukategorieën.

Westra (p. 42) maakte een analyse van de leesbaarheid van een aantal nummers van in totaal 15 verschillende bladen van actiegroepen, met behulp van de F.D.-methode. De nummers van 10 bladen bleken "moeilijk" leesbaar, terwijl die van 5 bladen "tamelijk moeilijk" leesbaar waren. Van Veen, Grimbergen en Eggenkamp analyseerden wijkkranten, dat wil zeggen kranten die worden uitgegeven door wijk-opbouworganen, wijkraden en wijkverenigingen, op een aantal punten. De leesbaarheid van deze bladen bleek een moeilijk punt. Zij menen dan ook dat de analyse een bevestiging geeft van de resultaten van een onderzoek naar de leesbaarheid van een achttal Amsterdamse wijk- en buurtbladen. Uit dit onderzoek bleek dat de bladen over het algemeen moeilijk leesbaar zijn voor personen met minder genoten onderwijs dan een middelbare schoolopleiding. Aannemende — aldus Van Veen e.a. (p. 12) — "dat in het verschijningsgebied van de aktiekranten — 19de eeuwse wijken — vooral V.G.L.O.-geschoolden hun optrekje hebben, mag je er dus aan twifelen of ze vele bewoners op de juiste manier aanspreken". Dit hangt — volgens de auteurs — vermoedelijk samen met het feit dat de redakties over het algemeen door studenten en "gestudeerden" bemand worden.

Oomens onderzocht de leesbaarheid van het redactioneel dagblad-kommentaar in het "Limburgs Dagblad", en komt tot de slotsom dat 80 procent van de commentaren in de categorieën "tamelijk moeilijk" of "moeilijk" vallen (p. 42).

Een onderzoek van Grubben, Hörchner en De Vries (p. 28) naar de leesbaarheid van de "*Consumentengids*" en het blad "*Koopkracht*", ook op basis van de F.D.-methode, toont dat de "*Consumentengids*" gemakkelijk te lezen is voor mensen met minimaal M.U.L.O./M.A.V.O.-opleiding, terwijl "*Koopkracht*" niet moeilijk te lezen is voor personen met uitsluitend V.G.L.O.

V. DE KOMPLEXITEITSGRAAD VAN GEANALYSEERDE BROCHURES: EEN RANDPROBLEEM?

Uitgaande van de normen van Douma en Brouwer zijn de geanalyseerde brochures gemiddeld moeilijk leesbaar gebleken. De vraag zou gesteld kunnen worden hoe belangrijk deze konstatering is. Er zou geredeneerd kunnen worden: de brochures zijn moeilijk leesbaar, maar dit geldt slechts voor een gering percentage van de bevolking. Deze redenering blijkt niet juist. Een voorbeeld kan dit illustreren.

De brochure "*Streekplan Veluwe in de maak-programmafase*" is moeilijk leesbaar voor "gemiddelde" personen met minder dan H.B.S. of Atheneumopleiding, volgens de normen van Van der Werff, Douma en Brouwer. De categorie burgers van 18 jaar of ouder die op grond van dit gegeven moeite gehad zou kunnen hebben met de brochure, als ze deze gelezen zou hebben, is tamelijk groot, en omvat zeker meer dan drievijfde van de Veluwse bevolking van 18-70 jaar. Eerder is gesteld dat indien alle volwassen burgers de brochure werkelijk in bezit gehad zouden hebben en gelezen zouden hebben minder dan het genoemde (indikatieve) aantal burgers moeite met de brochure gehad zou hebben. Interesse en kennis van ruimtelijke ordening, als ontvangerskenmerken, kunnen immers een compenserende functie vervullen. Desalniettemin: ook al zou de juistheid van de normen ter bepaling van het leesbaarheidsniveau voor de brochures aangevochten worden, en zou de complexiteitsgraad voor de brochure iets lager "dienen" te liggen, dan nog gaat het om een aanzienlijk aantal burgers, dat met lezing van een brochure moeite kan hebben. Naar schatting 25 procent van de Veluwse bevolking heeft namelijk niet meer dan alleen lager onderwijs genoten. Hiertegenover zou gesteld kunnen worden dat het nooit voortkomt dat vrijwel de gehele bevolking een brochure onder ogen krijgt (of kan krijgen). Dit is niet geheel juist. Weliswaar is de brochure niet huis-aan-huis verspreid, maar met een andere brochure was dit wel het geval. Dat participanten aan de Veluwse inspraakprocedure de leesbaarheid blijkens het onderzoek niet nadrukkelijk als probleem hebben ervaren is niet alleszeggend. Zoals gesteld zijn meer dan 10.000 exemplaren in bezit gekomen van personen die niet aan de inspraakprocedure hebben deelgenomen.

VI. ALGEMENE KONKLUSIES EN ENKELE SUGGESTIES

Een zekere "negatieve" diskriminatie van bepaalde bevolkingscategorieën is een latente functie van de publikatie van brochures geweest. De resultaten van de analyse dienen evenwel ook niet overtrokken te worden. Verder onderzoek naar de relatie tussen sociale ongelijkheid en overheidsvoorlichting lijkt wenselijk. In dit onderzoek zijn enkele meer "traditionele" leesbaarheidsformules toegepast, en daarnaast enkele meer geavanceerde. Verdere bezinning op de methodische aspecten van leesbaarheidsonderzoek mag wenselijk worden geacht. Hierbij kan onder andere gedacht worden aan "automatische syntaktische analyse", waarmee door taalkundigen ervaring is opgedaan (vergelijk: Van Bakel), en aan geautomatiseerde inhoudsanalyse van overheidsbrochures. De laatstgenoemde benadering blijkt momenteel nog problemen op te leveren (zie: Saris — Gallhofer en Saris).

Naast enkele genoemde suggesties voor verder onderzoek kunnen enkele suggesties gedaan worden voor de aanpak door overheids-

instanties van het leesbaarheidsprobleem. We maken een onderscheid in het nationale overheidsniveau en het provinciale.

— *Nationaal*

Het lijkt aanbeveling te verdienen dat het ministerie van C.R.M. zich bezint op de problematiek. In de recente "*Nota over het Massamedia-beleid*" wordt de functie van massamedia wel rechtstreeks in verband gebracht met de participatiegedachte. De nota schiet volgens Wentink (p. 67 e.v.) echter tekort in het aandragen van suggesties voor de versterking van de informatiebasis van burgers en vergroting van de geestelijke ontplooiing van burgers, in het kader van de versteviging van de democratie, en het verminderen van de kenniskloof. Bezinning is te meer nodig omdat diverse ministeries zich ook via gerichte publikaties tot de bevolking of bevolkingscategorieën (gaan) wenden. Het ministerie zou ook stimulansen kunnen laten uitgaan naar andere overheidsniveaus opdat een begin gemaakt wordt met mediaplanning, in het kader van voorlichting aan en inspraak van burgers. Dit is te meer wenselijk omdat afwezigheid van mediaplanning, of een planning die nog in de kinderschoenen staat, indirect eerder lijkt bij te dragen tot vergroting van bestaande verschillen in kennis dan tot verkleining.

— *Provinciaal*

(a) Vergroting van de publiekgerichtheid van de overheid. Dit impliceert (verdere) ontwikkeling van de mediaplanning, het maken van onderscheid in doelgroepen, en relatering van het vraagstuk van zgn. kansarme groepen hieraan.

(b) Gebruik maken van onderzoeksresultaten en training. Aanwijzingen om de leesbaarheidsdrempel voor een deel van de bevolking te verlagen zijn te vinden in overzichten van resultaten van onderzoek naar de leesbaarheid van allerlei soorten publikaties, en van op leesbaarheid van invloed zijnde tekstkenmerken. Onderzoeksresultaten kunnen ook enig inzicht verschaffen in (verschillen in) het taalvermogen van bepaalde sociaal-milieukategorieën (zie o.a.: Albrecht, Reichwein, Lawton). Wellicht dat de "taaltraining" van ambtenaren van de provincie Overijssel ("ambtelijke leesbaarheidskursus"), aan de hand van een werk- en discussieboek, ook voor andere provincies nuttige ervaringen oplevert.

(c) Publiceren van brochures voor verschillende doelgroepen. Speciale aandacht en hulpverlening aan de "nieuwe armen", de qua Informatie gedepriveerden, kan geschieden door niet slechts één brochure te publiceren voor "de" bevolking maar diverse brochures voor afzonderlijke doelgroepen. Als doelgroepen zijn bijvoorbeeld bepaalde beroepskategorieën te beschouwen.

Deze aanpak is niet zonder problemen, als we denken aan punten als: de kosten, de sociale aanvaardbaarheid van "positieve diskrimi-

natie", de identifikatie en lokalisatie van publieksgroepen, en de versprekking van gelijke informatie aan de verschillende groepen. Het voordeel van deze benadering is dat bepaalde vraagstukken "toegesneden" kunnen worden op bepaalde bevolkingskategorieën. Hierdoor kunnen deze burgers meer zicht krijgen op de betekenis van dit vraagstuk voor hun leefsituatie en kan makkelijker interesse voor het onderwerp geschapen worden. Het probleem van een moeilijke leesbaarheid van een brochure wordt daardoor enigszins overwonnen. Het appeleren aan de specialisatie en deskundigheid van lezers kan eventuele "moeilijkheden" bij het lezen compenseren. Bovendien kan dit er toe leiden dat brochures op zich meer gelezen worden. Leesbaarheid is namelijk slechts een probleem als er gelezen wordt. De interesse voor schriftelijke informatie over politiek en ruimtelijke ordening onder personen met een tamelijk geringe edukatie lijkt, in verhouding tot de categorie personen met meer edukatie, echter minder groot. Een gedifferentieerde aanpak binnen één medium (brochures) als poging om verschillen in kennis te nivelleren heeft dus ook beperkingen. Het kan niet de bedoeling zijn om alle factorencomplexen die samenhangen met kennisverschillen hier te noemen. Volledige oplossing van dit probleem mag ook op de korte termijn niet zonder meer verwacht worden. Wel kan getracht worden de schriftelijke informatie aan de lagere opleidingskategorieën in te bouwen in een voorlichtingsbeleid van de overheid, waarin de multi-mediabenedering centraal staat, en media-planning plaats vindt.

De in het vorenstaande geformuleerde suggesties passen in een korte termijnbenadering. Op de lange termijn kan het leesbaarheidsprobleem wellicht geringer worden door een verhoging van het onderwijsniveau van de bevolking. Hiervan uitgaan impliceert het zoeken van een storing in de kommunikatie, tussen een deel van het publiek en de overheid, bij de kenmerken van (potentiële) ontvangers van informatie. Indien het onderwijs- en intelligentieniveau van de bevolking geleidelijk hoger zou worden zou — ceteris paribus — de categorie burgers voor wie (populaire) overheidspublicaties moeilijk leesbaar zijn geringer in aantal worden.

Het is evenwel de vraag of van een verhoging sprake is¹⁴). Of het leesbaarheidsprobleem op de lange termijn kan verminderen zou ook samen kunnen hangen met veranderingen in de algemene politieke kultuur¹⁵).

De betekenis van algemeen maatschappelijke ontwikkelingen is niet geheel duidelijk. Aandacht van overheidsinstanties lijkt op korte termijn aanbevelenswaardig.

Noten:

- 1) Enkele wetenschappelijke medewerkers van de Sectie Cultuur, Rekreatie, en Ruimtelijke Ordening van het Instituut voor Toegepaste Sociologie dank ik voor hun kritisch commentaar bij de eerste versie.
- 2) In het beleidsplan 1974-1978 van gedeputeerde staten van Gelderland wordt bijvoorbeeld aangekondigd dat nagegaan zal worden of het mogelijk is de voorlichting met publikaties over bepaalde onderwerpen uit te breiden.
- 3) Het *Brabants Dagblad* (23 augustus 1975) maakt bijvoorbeeld melding van toezending van een aantal — in het kader van de streekplanontwikkeling Midden- en Oost-Brabant verschenen — rapporten aan een 800-tal insprekers. Een probleem vormde, aldus het artikel: "... het grote aantal moeilijke woorden en begripsaanduidingen, waarmee zij zich (...) om de oren geslagen voelen".
- 4) Omtrent het begrip leesbaarheid en onderzoek naar leesbaarheid is de literatuur op dit terrein geraadpleegd (zie: geraadpleegde literatuur).
- 5) Door het I.T.S. is een onderzoek verricht naar de inspraakprocedure in de programmafase van de streekplanontwikkeling Veluwe. Opdrachtgevers voor dit onderzoek waren: het Ministerie van C.R.M. en het provinciaal bestuur van Gelderland. Het rapport dat verslag doet van het onderzoek zal in de loop van 1976 verschijnen.
- 6) De steekproef is niet willekeurig getrokken, maar is ontstaan door na te gaan welke personen uit de onderzoekskategorieën van dit onderzoek een brochure in bezit hebben, te weten: bezoekers van discussiebijeenkomsten, bezoekers van informatiebijeenkomsten die geen discussiebijeenkomst hebben bijgewoond, en brochure-ontvangers, die niet op een discussie- of informatiebijeenkomst aanwezig zijn geweest. Of de steekproef representatief is voor de populatie van alle brochure-ontvangers is niet na te gaan.
- 7) Personen met: uitsluitend voltooid L.O., voltooid V.G.L.O. of: onvoltooid L.B.O., onvoltooid U.L.O., onvoltooid M.A.V.O. of minder dan 3 jaar V.H.M.O. worden tot het opleidingsniveau lager onderwijs gerekend. Personen met: L.B.O. voltooid of: onvoltooid M.B.O. worden tot het niveau lager beroepsonderwijs gerekend.
- 8) Leesbaarheidsformules zijn ontwikkeld op basis van criteria, die teksten naar moeilijkheidsgraad rangschikken. Zo'n criterium kan bijvoorbeeld zijn, het oordeel van taalkundigen over de moeilijkheidsgraad van teksten, of het afnemen van een leesbaarheidstest via de zogenaamde Cloze-procedure bij een aantal proefpersonen. Op grond hiervan zijn factoren opgespoord die een sterke samenhang vertonen met het criterium. Factoranalyse op een groot aantal, via onderzoek van onder andere begripscores, verkregen tekstkenmerken heeft volgens Klare (p. 162-164) uitgewezen dat de eerste faktor uit de factoranalyse een woordfaktor is en de tweede een zinsfaktor. De eerste verklaarde 34 procent en de tweede 20 procent van de variantie van de variabele tekstmoeilijkheid. De andere factoren verklaarden elk minder dan 8 procent van de variantie. Op grond hiervan kan gesteld worden dat het niet ongunstig lijkt dat leesbaarheidsformules, die door psychologen zijn opgesteld, gebaseerd zijn op een indikator voor lexicale en syntaktische kompleksiteit. Om de mate van invloed per variabele op de leesbaarheid te vinden wordt gebruik gemaakt van de multipele regressiemethode, die een formule in de vorm van een multipele regressievergelijking oplevert. Vijftig jaar onderzoek op dit terrein heeft onder andere opgeleverd dat een door Flesch gekonstrueerde formule tamelijk betrouwbaar en valide is (zie o.a. Anastasi, p. 526-530; Klare, o.a., p. 140-142, p. 135-137, p. 162-164, p. 120, p. 113-114), indien deze onder bepaalde condities wordt toegepast. Met de Flesch-formule kunnen alleen geschriften worden geanalyseerd die voor een groot publiek bedoeld zijn. Rennen (p. 174) komt op basis van uitgebreide literatuurstudie ook tot de conclusie dat de Flesch/Doumaformule redelijk bruikbaar is als hulpmiddel om een globale indruk te krijgen van de moeilijkheidsgraad van geschreven teksten.
- 9) Berekeningen in verband met de toepassing van de F.D.-methode en de formule van Brouwer werden uitgevoerd door Drs. N. J. J. M. Bakker (I.T.S.).

- 10) Voor uiteenzettingen over deze verschillen kan worden verwezen naar publikaties van onder andere: Albrecht, Bernstein, Schatzman en Strauss, Van der Velde, Lawton, Niepold en Reichwein.
- 11) De toepassing is verricht door een linguïste. Dezelfde steekproeven uit de brochures zijn gebruikt als voor berekening van de gemiddelde woord- en zinslengte.
- 12) De formule is de volgende $L = 51.919 - 1.085 x_6 + 1.136 x_{16}$ (Van Hauwermeiren, 1972, deel II, p. 42).
- 13) De r-korrelatie van de formule met het criterium is 0.638 (Van Hauwermeiren, 1972, deel II, p. 45).
- 14) Rupp wijst erop dat "her-ijkingsonderzoekingen van intelligentietests lijken te wijzen in de richting van een stijging van het algemeen intelligentieniveau van een volk". Eysenck (p. 138) heeft evenwel twijfels omtrent een stijging.
- 15) Er wordt wel geredeneerd dat leesbaarheidsproblemen niet oplosbaar zouden zijn zolang de politieke cultuur gedomineerd zou worden door verwetenschappelijking, verambtelijking en technische ontwikkeling. Begrijpelijkheid van overheidspublicaties zou, volgens Lindner (*De Volkskrant*, 1 nov. 1975), niet los staan van taalgebruik in de algemene sfeer van politiek en parlement, waarin vaktermen, juridisch en administratief jargon, termen uit de parlementaire traditie en hoffelijkheid, en met betrekking tot politieke taktiek frequent lijken voor te komen. Lindner stelt dat omdat het probleem van een bureaucratistische en technokratische politieke cultuur niet oplosbaar zou zijn het probleem van de (politieke) taal onoplosbaar is.
- "Pas in een, waarschijnlijk utopische, situatie waarin politici de werkelijkheid niet meer in eigen voordeel hoeven bij te buigen, de kiezers mondig en politiek-doorkneed zijn en in de politiek de wezenlijke zaken scherp van de specialistische details gescheiden worden, is er plaats voor duidelijke en begrijpelijke politieke taal", volgens Lindner.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR:

- Albrecht, H., Sprachbarrieren vor dem-Bildschirm, in: *Rundfunk und Fernsehen*, 1972/1973, p. 287-305.
- Anastasi, A., *Toegepaste psychologie*, I, Utrecht, 1968.
- Bakel, J. van, *Automatische syntactische analyse van Nederlandse teksten*, Nijmegen, 1970.
- Ban, A. van den, *Inleiding tot de voorlichtingskunde*, Meppel, 1974.
- Bergsma, F. en R. Mokken, Belangstellingspatronen en mediaselektie, in: *Selectiviteit in de massacommunicatie*. Opstellen aangeboden aan prof. Dr. M. Rooij, Deventer, 1971, p. 159-189.
- Bernstein, B., A public language: some sociological implications of a linguisticform, in: *Britisch Journal of Sociology*, 1959, vl. X, p. 311-326.
- Bernstein, B., Elaborated and restricted codes: their social origins and some consequences, in: Smith, A. (ed.), *Communication and culture*, New York, 1966, p. 427-441.
- Blok, W., Krant is te moeilijk leesbaar, in: *De Journalist*, 15 maart 1967, p. 72-76.
- Braam, A. van, *Ambtenaren en bureaucratie in Nederland*, Zeist, 1957.
- Brouwer, R., Onderzoek naar de leesbaarheid van Nederlands Proza, in: *Pedagogische Studiën*, 1963, p. 454-464.
- Brouwer, R., Verstaanbaarheid en meetbaarheid van de taal, in: *Dux*, 1966, nr. 7, p. 367-374.
- Brouwer, R., Onderzoek naar de leesbaarheid van het Nederlands gezien vanuit de faktor woordkeus, in: *Pedagogische Studiën*, 1972, p. 208-214.
- Brouwer, R., Leesindex A, leesindex B en leesindex AB voor de bepaling van de leesbaarheid van Nederlands proza, in: *Pedagogische Studiën*, 1974, p. 572-577.
- Calcar, C. van, *Leren lezen*. Enschedese onderzoekingen, Groningen, 1970 (derde druk).
- Caldenborg, P. van en F. Zondervan, Leesbaarheidsformules en leesbaarheid, in: *De Gids*, 1971, p. 438-440.
- Caldenborgh, P. van en F. Zondervan, Vijftig jaar leesbaarheidsonderzoek, in: *Spektator*, 1971/1972, p. 267-274.
- Caldenborgh, P. van en F. Zondervan, De toepassing van multipele regressie bij de constructie van Nederlandse leesbaarheidsformules met de cloze-procedure als criterium. Een vooronderzoek, in: *Spektator*, 1972/1973, p. 147-164.
- Douma, W., *De leesbaarheid van landbouwbladen*. Een onderzoek naar en een toepassing van leesbaarheidsformules, Wageningen, 1960.
- Drop, W., De centrale betekenis van doelstelling en publiekgerichtheid bij het schrijven van zakelijke opstellen, in: *Levende Talen*, 1971, p. 77-83.
- Eysenck, H., *De ongelijkheid van mensen*, Utrecht, 1975.
- Gedeputeerde Staten van Gelderland, *Beleidsplan voor de periode 1974-1978*, Ordevoorstel voor de vergadering van provinciale staten van Gelderland d.d. 18 september 1975, voorstel A-175.

- Geest, Ton van der, R. Gerstel, R. Appel en B. Tervoort, Communicative competence, in: *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie*, 1973, p. 91-154.
- Grubben, B., J. Hörchner en T. de Vries, *Consument en voorlichting*, Landbouwhogeschool Wageningen, Afd. Huishoudkunde, Wageningen, 1974.
- Halsema, J., J. Knecht, J. Noordhoff en B. Stoelinga, *Media-begrippenlijst*, Leiden, 1974.
- Hamer, G., *Ménsentaal*. Werk- en discussieboek voor taaltraining en -vorming bij de provincie Overijssel, Zwolle, 1975.
- Hauwermeiren, P. van, *Het leesbaarheidsonderzoek* (met toepassing op Nederlandse teksten), deel I en II, proefschrift Leuven, 1972.
- Hauwermeiren, P. van, De inventarisatie van vijftig jaar leesbaarheidsonderzoek, in: *Spektator*, 1972/1973, p. 440-446.
- Hauwermeiren, P. van, Leesbaarheidsformules voor informatieve Nederlandse teksten, in: *Spektator*, 1975, p. 499-520.
- Hemels, J., Mediabeleid: een Gordiaanse Knoop, in: *Beleid en Maatschappij*, 1974, p. 350-359.
- Huysmans, F., Stadsgewest Nijmegen: inspraakmateriaal van hoge kwaliteit, in: *Tijdschrift voor Overheidsadministratie*, 1974, 25 april, p. 146-147.
- Instituut voor Toegepaste Sociologie, *Massakommunikatie*. Een TIJDopname ten behoeve van de reclame, Nijmegen, 1970.
- Keers, C., Taal als wapen. Enkele beschouwingen over het fungeren van taal als machtsinstrument, in: *Bestuurswetenschappen*, 1974, p. 326-339.
- Klare, G., *The measurement of readability*, Ames, 1969.
- Kleijn, A., Oriënteringsnota en inspraak, in: *Stedebouw en Volkshuisvesting*, 1975, p. 144-158.
- Knegtmans, J., *Leesbaarheid*. Een overzicht van het readability-onderzoek in de Verenigde Staten en in Nederland, Amsterdam, 1970.
- Kohnstamm, G., *Taalontwikkeling en milieu*, Amsterdam, 1969.
- Korsten, A., J. Pouwels en J. Kropman, *Inspraak bij de streekplanontwikkeling*. Een voorlopige evaluatie van de programmafase: verslag van een enquête onder de deelnemers aan de hoorzittingen in Midden-Gelderland, Nijmegen (Instituut voor Toegepaste Sociologie), 1973.
- Korsten, A., J. Pouwels, en J. Kropman, *Inspraak bij de streekplanontwikkeling*. Een onderzoek naar de inspraak bij de ontwikkeling van het streekplan Kop van Noord-Holland, Nijmegen (Instituut voor Toegepaste Sociologie), 1975.
- Krauwier, S., Statistiek en literatuuronderzoek, in: *Intermediair*, 10 jan. 1975, p. 31-35.
- Lawton, D., *Social class, language and education*, London, 1968.
- Manschot, B., *Media, macht en mensen*, Amsterdam, 1974.
- Martin, W., Taal en tal. Enkele statistische aspecten van kwantitatieve taalkunde, in: *Intermediair*, 1975, 3 oktober, p. 39, 41, 43, 45, 57.
- Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk, *Nota over het massa-mediabeleid*, 's-Gravenhage, 1975.

Niepold, W., *Sprache und Soziale Schicht*, Berlin, 1970.

Oomens, H., *De leesbaarheid van het redactionele dagbladcommentaar*, Sociologisch Instituut, Nijmegen, 1968.

Peper, A., *Vorming van welzijnsbeleid*, Meppel, 1972.

Pouwels, J., A. Korsten en J. Kropman, *Inspraak bij de streekplanontwikkeling in Gelderland*. Een onderzoek naar de inspraak bij het streekplan Midden-Gelderland tijdens de programmafase, Nijmegen (Instituut voor Toegepaste Sociologie), 1975.

Provincie Gelderland, *Vorbereiding van streekplannen in verband met inspraak van de bevolking (E-79)*, Arnhem, 1971.

Raad van advies voor de ruimtelijke ordening, *Advies over de oriënteringsnota ruimtelijke ordening*, Den Haag, 1975.

Raadgevend Adviesbureau Bosboom en Hegener, *Rapport betreffende inspraak van de bevolking bij het streekplan Midden-Gelderland*, Amsterdam, 1972.

Redeker, J., Geen "tien-woorden per zin"-rage in de Nederlandse pers, in: *De Journalist*, 1967, 15 april 1967, p. 137-139.

Reichwein, R., Sprachstruktur und Sozialschicht. Ausgleich von Bildungschancen durch ein künstliches Sprachmedium?, in: *Soziale Welt*, 1967, p. 309-330.

Rennen, T., *Leesbaarheid en beluisterbaarheid*. Een communicatie-wetenschappelijke analyse, Nijmegen, 1974 (Instituut voor Massacommunicatie).

Rupp, J., Enige politieke implicaties voor het rapport van Prof. Dr. A. D. de Groot, over de selectie-problemen voor en in het hoger onderwijs, in: *Universiteit en Hogeschool*, december 1973, p. 133-153.

Saris-Gallhofer, L. en W. Saris, Recente ontwikkelingen op het gebied van de geautomatiseerde inhoudsanalyse, in: *Acta Politica*, 1975, p. 485-505.

Schatzman, L. en A. Strauss, Social class and modes of communication, in: Smith, A. (ed.), *Communication and culture*, New York, 1966, p. 442-455.

Stappers, J., *Massacommunicatie. Een inleiding*, Amsterdam, 1973.

Streekcommissie Midden-Gelderland, *Verslag inzake inspraak oriënteringsnota ruimtelijke ordening*, juli 1974.

Streekcommissies Noord-West Veluwe, Oost-Veluwe en Gelderse Vallei, *Verslag van de inspraakprocedure op de Veluwe inzake de oriënteringsnota ruimtelijke ordening*, juli 1974.

Tichenor, P., G. Donohue en C. Olien, Mass media flow and differential growth in knowledge, in: *Public Opinion Quarterly*, 1970, p. 159-170.

Veen, H., C. Grimbergen en H. Eggenkamp, Wijkkranten . . . , in: *Jeugdwerk Nu*, 15 april 1975, p. 10-14.

Velde, I. van der, Cultuurniveaus op de lagere school, in: *Paedagogische Studiën*, 1936, p. 303-312.

Verslag van de Commissie Duidelijke Taal, 19 augustus 1974, Den Haag.

Wentink, G., Mediabeleid doorgelicht, in: *Massacommunicatie*, 1975, p. 61-71.

Werff, F. van der, *Hoe maak ik mijn geschriften leesbaar?*, Rotterdam, 1966.

Westra, P., *De leesbaarheid van bladen van actiegroepen*, Groningen, 1972.

Zondervan, F. en P. van Caldenborgh, Leesbaarheidsformules, constructie en betrouwbaarheid (1), in: *Spektator*, 1971/1972, p. 341-351.

KRONIEK

ZIEKENOMROEPEN, WAARHEEN ?

Toekomstige plaats en functie van zieken- en bejaardenomroepen

Onder deze titel is 20 maart j.l. te Nijmegen een landelijk symposium gehouden, bedoeld voor medewerkers van zieken- en bejaardenomroepen (ZB-omroepen).

Deze specifieke vorm van omroepwerk, die zo oud is als het medium zelf en vanuit honderden studio's wordt bedreven, onderscheidt zich in tal van opzichten van de meer bekende landelijke en regionale media-organen.

ZB-omroepen zijn draadomroepinrichtingen, "huisomroepen" met een beperkte ontvangst. De programma's worden gemaakt en uitgezonden door veelal ongetrainde vrijwilligers, die hier in meerdere of mindere mate een hobby dan wel sociaal werk in zien. De doelgroep van deze omroepen is - tot nu toe - voornamelijk de patiënt in ziekenhuis, verpleegtehuis, sanatorium etc. en de bejaarde in het bejaarden-tehuis; dat de samenstelling van deze doelgroep sterk wisselt, (de gemiddelde ligtijd in een ziekenhuis is ongeveer 10 dagen) spreekt voor zich. In nagenoeg alle (te)-huizen heeft de patiënt/bejaarde de keuze tussen "Hilversum"-programma's en de eigen huisomroep. De zendtijden (hoofdzakelijk in de avonden) variëren per omroep.¹⁾

In het algemeen wordt van deze omroepen verwacht, niet in de laatste plaats door de directie van het (te)-huis, dat ze het gedwongen verblijf van patiënt/bejaarde veraangenamen. Dit wordt programmaties vertaald in met name muzikale programma's en verzoekplatenprogramma's. Daarnaast wordt in mindere mate informatie verschaft over het (te)huis, de regio, sport e.d.; ver-

der de bekende "human interest stories", babbeltjes met vips, kontakten met familie en bekenden en kerkdiensten. Problemen die samenhangen met ziekte en ouderdom en de genezing c.q. begeleiding daarvan, zijn over het algemeen nog een taboe.

Het zal duidelijk zijn dat in een (te)huis de contactmogelijkheden met de doelgroep veel groter (kunnen) zijn dan bij landelijke en regio-omroepen; en dat de inbreng van de patiënt/bejaarde bij het programma-maken evenredig groter is. Tussen ZB-omroepen enerzijds en andere afdelingen van het (te)huis, zoals verpleging, verzorging, medische staf, niet-medische dienstverlening en directie anderzijds bestaan bijna nergens geregelde kontakten. De directie, al dan niet vertegenwoordigd in de omroepstichting of -vereniging, ziet op afstand toe en draagt voornamelijk zorg voor de financiering en de technische outfit. Over de medewerking van verpleging en verzorging zijn de omroepen maar matig tevreden. De ZB-omroepen opereren dan ook vrij autonoom, zeg maar geïsoleerd. Buiten het (te)huis is deze vorm van omroep nog minder bekend, laat staan erkend.

De Minister van C.R.M. besteedt enkele regels aan deze "Bijzondere vorm van radio en televisie door middel van draadomroepinrichtingen", die hij overigens hogelijk waardeert (Medianota C.R.M., maart '75, p. 70).

Er is momenteel één wetenschappelijk onderzoek naar dit fenomeen bekend, de theorie is nog een tabula rasa²⁾.

Het symposium werd georganiseerd door Rayon Gelderland van de Stichting Zonnestichting Ziekenomroep, de enige landelijke overkoepelende organisatie van ZB-omroepen.

Terwijl tot nu toe voornamelijk technische en financiële aangelegenheden op het jaarlijkse kongres van de genoemde Stichting aan de orde zijn geweest, streefden de organisatoren deze keer bewust naar een andere, vrijwel unieke en experimentele, discussie, en wel over de betekenis en mogelijkheden van dit omroepwerk. Als voornaamste invalshoeken werden daarbij voorgesteld: het ZB-omroepwerk als vorm van sekundaire of sociaal-therapeutische begeleiding in het (te)huis; als vorm van (groeps-)communicatie middels de media radio en televisie; en de brug tussen deze invalshoeken: de geschiktheid en de mogelijkheden van dit communicatieorgaan binnen gezondheidszorg en bejaardenzorg.

Het symposium dat door ca. 175 omroepmedewerkers uit het gehele land werd bijgewoond, werd geopend door Mr. E. C. M. Jurgens, voorzitter van de N.O.S. Het verheugde hem te constateren, dat de ontwikkeling bij het ZB-omroepwerk de omgekeerde is van die bij de landelijke omroepen; glijden de laatste tot zijn teleurstelling meer en meer af naar het alleen-maar amuseren van een zo groot mogelijk publiek (amusementsindustrie), bij het ZB-omroepwerk onderkent men het belang en zoekt men de mogelijkheden van positieve begeleiding van patiënt/bejaarde, die meer inhoudt dan alleen afleiding. In dit verband noemde hij ook de gunstige tendens tot "schaalverkleining" in de omroepwereld, waarvan lokale omroep en ZB-omroepwerk symptomen zijn. Tenslotte wees hij op het belang van wetenschappelijke begeleiding, met name via onderzoek.

Dr. P. B. Bierkens, medies psycholoog, ging nader in op verschillende moderne opvattingen over psycho-sociale begeleiding. Hij tekende bezwaar aan tegen het typische tehuiskarakter dat ziekenhuizen tegenwoordig wordt opgedrongen. Hij ziet wel degelijk mogelijkheden voor ZB-omroepen, mits zij zich verdiepen in het vraagstuk van sociaal-therapeutische begeleiding (bv. continue informatievervalschaafing over het (te)huis).

Jeanne van Munster, programma-medewerkster bij de VARA, putte uit haar ruime ervaring met programma's voor zieken en bejaarden. Van groot belang acht zij de door-denkning van doel, opzet en consequenties van programma's. Er zijn legio problemen die een huisomroep bij uitstek zou kunnen aansnijden. Een kader van betrokkenen uit de huisomroep en andere afdelingen van het (te)huis acht ze noodzakelijk.

Leen van Ginkel, programma-medewerker bij de NCRV, bepleitte eveneens een werkgroep of team achter de omroep, met zowel jongeren als ouderen. Voor hem staat primair een eerlijke, open communicatie, i.p.v. de bekende geneigdheid tot afstand-nemen, verheven-doen. Daarvoor is training van de omroepmedewerkers, bv. via vormingscentra wenselijk.

Nadat de aanwezigen groepsgewijs een aantal stellingen hadden door-gesproken, werd ter afsluiting een forumbijeenkomst gehouden o.l.v. Dr. J. G. Stappers, lector Publicistiek.

Drie tema's stonden daarin centraal:

— professionalisme of amateurisme: voor de programma-inhoud en -samenstelling is deskundigheid op het gebied van gezondheidszorg en bejaardenzorg en kennis omtrent het (te)huis wenselijk. Deze deskundigheid en

- kennis hoeft en kan ook niet in eigen omroepkring gezocht worden. Daartoe moet contact opgenomen worden met andere afdelingen. Diverse sprekers pleitten voor het behoud van de vrijwilliger, die dan wel de deskundigheid van anderen naar programma's moet kunnen vertalen.
- huisomroep of stads-/dorpsomroep: ZB-omroepen bereiken alleen de patiënt/bejaarde in een (te)huis, niet thuis. Men vindt het wel belangrijk dat deze laatste categorie ook bereikt wordt; "Hilversum" faalt daarin. Daar staat echter tegenover, dat men met een lokale omroep deze specifieke doelgroep, en vooral het directe contact daarmee zoals in een (te)huis, verliest.
 - erkenning van het ZB-omroepwerk: andermaal noemt men het gebrek aan wetenschappelijke begeleiding en onderzoek, én aan erkenning binnen het (te)huis zelf. Daarnaast worden ook vragen gesteld over de huidige landelijke coordinatie van het ZB-omroepwerk. Deze zaken en kontakten met NOS-werkgroepen én met direkties van (te)huizen over de integratie van het ZB-omroepwerk zullen nader bestudeerd moeten worden.³⁾

Ger Lugtenberg
lid Symposiumwerkgroep

Noten:

- 1) Deze en volgende gegevens zijn het resultaat van een enquête in het kader van dit symposium; het enquêteverslag is opgenomen in de symposiummap, die - zolang de voorraad strekt - verkrijgbaar is bij de auteur van dit artikel.
- 2) Een en ander is meer genuanceerd uiteengezet in de symposiummap.
- 3) Medio '76 wordt een gedetailleerd verslag van dit symposium verwacht. Ook daarvoor kunt u intekenen bij de auteur van dit artikel.

BOEKBESPREKINGEN

C. H. Sandage en V. Fryburger: ADVERTISING THEORY AND PRACTICE; Rich. D. Irwin, Inc., Homewood 1975/9, 703 blz., \$ 12,95, ISBN 0 256 01655 0.

Als een leerboek voor de reclame, waarvan de oorspronkelijke uitgave dateert uit 1935, in 1975 verschijnt met een zoveelste editie, zullen velen de wenkbrauwen fronsen. Hoe lang kan een uitgever het volhouden "opnieuw herziene en verbeterde" versies uit te brengen van een standaard werk betreffende een zo dynamische sektor als de reclame? Wie de 700 pagina's tellende, negende editie van **Advertising theory and practice** doorneemt, moet concluderen dat het in dit geval blijkbaar toch heel redelijk mogelijk is. Hoewel het langdurige wordingsproces enkele zwakkere plekken heeft opgeleverd, heeft het toch ook onmiskenbare voordelen. Een boek als dit is het resultaat van een immense hoeveelheid basisgegevens, opmerkingen, kritiek en aanvullende bijdragen, die gedurende veertig jaar is vergaard en verwerkt. Daarmee onderscheidt het zich van "nieuwkomers" die vaak getuigen van een (te) eenzijdige, persoonlijke visie en mede daardoor soms nogal aanvechtbare stellingen bevatten. **Advertising theory and practice** moet vooral worden gezien als een uitvoerig studieboek voor mensen die in de reclame gaan werken of er nauw bij betrokken zijn. De bruikbaarheid als naslagwerk voor ervaren reclamemakers is beperkt. Bij de behandeling van de verschillende onderwerpen wordt grote aandacht gegeven aan achtergrondinformatie. Het "waarom?" komt telkens vóór het "hoe?". Dit leidt tot veel kwalitatieve beschrijvingen, waarbij slechts in bescheiden mate gebruik wordt gemaakt van praktisch hanteerbare modellen. Elk hoofdstuk wordt afgesloten met een

aantal vragen, waarmee de student zijn verworven inzichten kan toetsen.

Op zich heeft deze beschouwelijke opzet het voordeel, dat de vooral op Amerikaanse omstandigheden geënte stof toch ook voor W-Europa veel geldende informatie bevat. Daarbij zal men als konsekwenties moeten aanvaarden dat b.v. veel cijfermateriaal hier niet relevant is, dat gegevens over de organisatiestructuur van de reclame vertaald zullen moeten worden naar de hier gevolgde praktijk en dat de behandeling van sommige reclamemiddelen (b.v. radio- en televisiereclame) genuanceerd moet worden beoordeeld. Deze bezwaren zijn aanvaardbaar, in vergelijking tot de alternatieven. Zolang het merendeel van de vakliteratuur over reclame in de wereld op Amerikaanse leest geschoeid is, zal men zich aan deze situatie niet gemakkelijk kunnen onttrekken.

In enkele opzichten kan **Advertising theory and practice** worden bestempeld als een modern boek. Het gaat ervan uit, dat reclame toegepast dient te worden zonder wezenlijke conflicten tussen de belangen van consumenten en van de praktijken van professionele reclamemakers. Het etaleert bewustheid van economische en sociale verantwoordelijkheden (waarbij in de behandeling de eerste overigens de meeste aandacht krijgen). Het is ook eerlijk: reclame is gericht op het (maatschappelijk aanvaardbaar) verleiden van consumenten - en niet op het neutraal verschaffen van informatie. Het benadert reclame als een onderdeel van de marketing strategie. Het pleit voor een doelge-

richte, voorzichtige toepassing van markt- en reclame-onderzoekmethoden.

Toch is in een aantal hoofdstukken merkbaar, dat actuele thema's zijn ingepast in de redactie van de voorgaande editie. Soms leidt dit tot een wat verwarrende stellingname. De student wordt b.v. eerst gekonfronteerd met een visie op de reclame als "zelfstandige werknemer in dienst van de konsument" en enkele pagina's verder wordt de reclame nadrukkelijk schoongeleit voor (bij)verschijnselen die de konsument minder waardeert. Er is een hoofdstuk over ethiek en waarheid in de reclame, maar de daarin weergegeven richtlijnen sluiten onvoldoende aan bij visies die in andere hoofdstukken worden gepresenteerd. Merkwaardig is ook dat de reclame wordt geschilderd als een economisch machtig, maar sociaal onmachtig instrument, terwijl los daarvan voorbeelden worden gegeven van campagnes met direkt-sociale doelstellingen.

Zoals helaas nog al te veel gebeurt, behandelt dit boek uitsluitend één segment van het vakgebied, nl. de reclame die direkt of indirekt gericht is op partikuliere konsumenten of huishoudingen.

In het eerste hoofdstuk is een klassificatie opgenomen; waarin ook industriële en professionele reclame zijn gerangschikt. Daarmee

wordt de verwachting gewekt dat deze sectoren, waarin langzamerhand zeer veel mensen werkzaam zijn, en die ook economisch grote betekenis hebben gekregen in de volgende hoofdstukken gelijkwaardig aan de overige aspecten aan de orde zullen komen. Zonder enige toelichting op de beperkte keuze wordt aan deze verwachting echter niet voldaan. Noch bij produkt- en marktanalyse, noch bij doelgroepkarakteristieken, noch bij mediatypen en hun toepassing, noch bij de leerstof over de inhoud van de reclame wordt enige adequate informatie gegeven over specifieke situaties in de industriële en professionele reclame.

Tenslotte valt op, dat het onderwerp tentoonstellingen/vakbeurzen, als toch beslist belangrijke combinatie van persoonlijke en meer massale marketing communicatie media, nergens wordt behandeld. Wellicht is dit het gevolg van een in Amerika ingeburgerde nomenclatuur, waarin beurzen niet worden gezien als onderdeel van het reclamepakket.

Niettegenstaande deze kritische kanttekeningen heeft **Advertising theory and practice** als leerboek een reële waarde. Mits met zorg en onder goede plaatselijke begeleiding toegepast.

G. A. Bekooy

P. van Hauwermeiren: HET LEESBAARHEIDSONDERZOEK, H. D. Tjeenk Wilink B.V., Groningen, 1975 262 pp., ISBN 90 01 37470 0.

Op een van de eerste bladzijden zegt Van Hauwermeiren over zijn boek: "Dit werk heeft een uitgesproken inleidend karakter. Het wil er het zijne toe bijdragen om een einde te maken aan de nagenoeg algemene onbekendheid van de geïnteresseerde met de onderzoeksmethoden en -resultaten van de readability research".

"Geïnteresseerd, maar slecht op de hoogte". Van dit predicaat voorzien begint de lezer aan hoofdstuk I. Daar zal hij waarschijnlijk snel tot de conclusie komen, dat zijn kennis inderdaad opmerkelijke lacunes vertoont. Het predicaat zal meestal wel verdiend zijn. Van Hauwermeiren haakt in op zeer recente ontwikkelingen op het gebied

van het leesbaarheidsonderzoek. Wie zich enkele jaren niet of nauwelijks met het onderwerp heeft beziggehouden heeft aan dit boek een forse kluit.

Dat het boek een inleidend karakter heeft, kan misverstand opwekken. Het boek is wel inleidend, maar dan toch vooral voor diegenen, die wetenschappelijk al behoorlijk wat bagage met zich meedragen. Er wordt vanuit gegaan, dat bepaalde gebieden uit de moderne linguïstiek (bijvoorbeeld de transformatieel-generatieve grammatica) en de methodologie van het onderzoek (bijvoorbeeld regressievergelijkingen) redelijk bekend zijn. Het boek is bovendien op een wel zeer grondige manier inleidend. Niet voor niets zegt Van Hauwermeiren, dat hij ook de nodige onderbouw wil verschaffen voor degenen, die op dit terrein als onderzoeker werkzaam willen zijn. Wie zonder veel inspanning een idee wil krijgen van leesbaarheid, kan bij andere auteurs wellicht beter terecht. Voor menige lezer uit de praktijk zal het boek een te zware opgave zijn.

Van Hauwermeiren heeft zijn boek opgedeeld in drie hoofdstukken. In het eerste hoofdstuk beschrijft hij het onderzoek naar de leesvaardigheid. Hij gaat ervan uit, dat een goed inzicht in de leesvaardigheid van groot nut is voor degene, die zich aan leesbaarheidsmeting waagt. Toch wordt de laatste in dit opzicht niet erg bemoedigd. Daarvoor ontbreken teveel aanknopingspunten. Bovendien laat Van Hauwermeiren duidelijk naar voren komen, dat er alles behalve een eensgezindheid bestaat over wat nu eigenlijk leesvaardigheid is, uit welke afgrensbare componenten leesvaardigheid bestaat.

Het tweede hoofdstuk bevat een aantal methodologische beschouwingen bij de meting en de predictie van de leesbaarheid. Van

Hauwermeiren beschrijft daarin de volledige weg vanaf de keuze van de leesbaarheid voorspellende variabele tot en met de handleiding van de geconstrueerde formule en de betrouwbaarheid en geldigheid hiervan. Interessant is de door Van Hauwermeiren geconstateerde tendens om niet meer op pragmatische, opportunistische gronden de variabelen te kiezen (het "hengen" naar nieuwe variabelen), maar deze ook langs meer theoretische weg op te sporen. De psycholinguïstiek bewijst hierbij goede diensten. Vooral Bormuth wordt aangehaald als voorbeeld van deze richting. De aldus gevonden variabelen staan veelmeer in direkt causaal verband met de leesbaarheid en zijn niet slechts symptoom daarvoor.

Het derde hoofdstuk is geheel gewijd aan de ontwikkelingsgeschiedenis van het leesbaarheidsonderzoek. Gelukkig vinden we hier geen loutere opsomming van allerlei studies, die in de loop der jaren zijn verricht. Van Hauwermeiren geeft inderdaad wel een tamelijk compleet beeld van al die onderzoeken maar weet erg goed de grote lijn uit deze reeks te halen.

Volgens Van Hauwermeiren vormen de 60-er jaren de vruchtbaarste periode voor het leesbaarheidsonderzoek. Deze komen in dit hoofdstuk dan ook goed tot hun recht. Kenmerkend voor deze periode is het streven naar vereenvoudiging (eenvoudige formules met een zo groot mogelijke voorspellingswaarde). Verder dringt ook hier de automatisering op. Het werken met computers kon niet uitblijven. Tenslotte is kenmerkend de al in hoofdstuk II genoemde tendens naar wetenschappelijke verdieping (o.a. vanuit de linguïstiek, de psycholinguïstiek en de informatieleer).

Het basismateriaal voor het boek bestaat hoofdzakelijk uit de theorie

en het onderzoek van anderen. Van Hauwermeiren rapporteert geen eigen onderzoek, hoewel hij op dit gebied wel actief is geweest (zie deel II van zijn proefschrift en een recenter artikel in de *Spektator*). Het is jammer, dat diegenen, die een leesbaarheidsformule voor het Nederlands willen construeren, in dit boek hierover niets vinden.

Als een andere beperking van dit boek zie ik, dat leesbaarheid toch vanuit een vrij enge optiek wordt bezien. Van Hauwermeiren praat bijvoorbeeld nauwelijks over bepaalde maatschappelijke consequenties van moeilijk leesbaar schrijven of over persoonlijkheidsfactoren, die leesbaar schrijven bevorderen, dan wel in de weg staan. Voor dit soort kwesties bestaat, lijkt het, in het algemeen minder aan-

dacht dan voor de zoveelste verijning van leesbaarheidsformules. Maar ik moet erkennen, dat dit vrij goedkope kritiek is: er is geen enkel boek of er ontbreken niet voor verschillende lezers verschillende belangrijke thema's.

Resumerend: Van Hauwermeiren's boek geeft een uitstekende leidraad voor al diegenen, die van plan zijn zich in leesbaarheidsonderzoek te verdiepen. Het is met kennis van veel zaken geschreven en behoorlijk up-to-date. Van Hauwermeiren kan het niet helpen, dat in het personenregister nauwelijks een Nederlandse naam kan voorkomen. Maar hij draagt er met zijn boek zeker toe bij, dat dit over 5 a 10 jaar waarschijnlijk anders zal zijn.

Kees van Woerkum

Joan Hemels: PERSVRIJHEID?, ANTWOORD AAN UILEN EN VALKEN; Nieuwspootreeks, Wetenschappelijke Uitgeverij, Amsterdam 1975, 151 blz., f 18,50, ISBN 90 214 2830 x.

Dit vanuit een historisch perspectief geschreven boekwerkje omtrent de idee van persvrijheid heeft als doelstelling het stimuleren van een bewustwording van het binnen onderstaande optiek geplaatst onderwerp. De opzet van de publicatie is niet uitsluitend benadering van het onderwerp vanuit de juridische invalshoek doch veeleer een plaatsing in een bredere historisch-maatschappelijke context. Bovendien spreekt schrijver de hoop uit dat ook niet-ingewijden van de inhoud kennis zullen nemen. Een wat onlogisch adstructie-arsenaal dient titel, opzet en aanduiding van het arbeidsveld te verantwoorden. Het tweede hoofdstuk handelt in een heldere verhaalstrant over de klassieke persvrijheid in opgang en ontwikkeling. In Engeland betekent de liberale vrijheidsidee - na 1688 ontwikkeld uit de werken van Milton en Locke en gebaseerd op de

filosofie van het rationalisme en de menselijke rechten - met het oog op de pers een ware ommekeer. Als doelstelling van de pers werd nu geformuleerd het informeren, verpozen en vooral het helpen ontdekken van de waarheid en het controleren van de overheid. Een historisch, toch wel relatief zwaar juridisch geladen overzicht van de ontwikkeling van de pers cq. vrijheid der drukpers completeert dit hoofdstuk.

In het derde hoofdstuk met als probleemstelling de internationale ontwikkelingen op het gebied van de persvrijheid bespreekt schrijver bondig en genuanceerd de buitenlandse, supranationale en multilaterale regelingen m.b.t. het onderwerp. Genoemd wordt de pionier der legalisatie van de persvrijheid: de Amerikaanse staat Virginia met de op 12 juni 1776 aangenomen Bill of Rights. De vrijheid van menings-

uiting in al zijn verschijningsvormen, inclusief de persvrijheid, werd echter eerst gegarandeerd door de grondwet van de staat Pennsylvania van 28 september 1776. In Europa werd de persvrijheid voor het eerst omschreven in de Franse Declaration des droits de l'homme et du citoyen van 28 augustus 1789.

De invloed van onjuiste voorlichting op het uitbreken van de oorlog, de expansieingen van de Amerikaanse persbureaus en het streven om de leidersrol van de VS na afloop van de oorlog via effectieve propaganda te verzekeren, hebben in de hand gewerkt dat vanaf de Tweede Wereldoorlog het begrip freedom of information in de VS gebezigd werd. Dit begrip is ook te vinden in de in 1966 aanvaarde tekst van artikel 19 van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens.

Vervolgd wordt met een voor het te bereiken lezerspubliek heldere uiteenzetting van het Verdrag van Rome en daarmee verband houdende jurisprudentie. Opmerkelijk is echter de discrepantie tussen de uitvoerige enunciatie op de jurisprudentie en de summier toelichting op de zo belangrijke verschillen tussen de leden 1 en 2 van artikel 10 van het Verdrag. Bedenklijk is schrijvers conclusie over het arrest van de Hoge Raad inzake de verordening Landschapsschoon Noord-Holland waar hij stelt dat de Hoge Raad met zijn arrest de persvrijheid boven het landschapsschoon stelt. Naar mijn mening is dit toch wel té algemeen weergegeven. Bovendien wordt de afbakening van de grenzen van inmenging in de persoonlijke levenssfeer van de zijde van de overheid wel wat negatief benaderd; genoemd had kunnen worden dat zeker de laatste tijd men ervan uitgaat dat een zekere inmenging voor een goed functioneren van de over-

heid binnen haar doelstellingen voor lief genomen moet worden. Treffend schetst schrijver daarentegen de ontwikkeling van het begrip drukpersvrijheid naar communicatievrijheid, waarbij het besproken voorstel van de Persraad ter vernieuwing van de formulering van de persvrijheid een belangrijke stimulant is geweest.

In hoofdstuk vijf, getiteld Massamediabeleid in relatie tot communicatievrijheid, bespreekt schrijver de ontwikkelingen van na de Tweede Wereldoorlog. Hij behandelt hier: — de opvattingen over het veiligstellen van de persvrijheid (a) het is een recht om zich tegen de staat te verdedigen b) het is een middel om vrij te zijn van censuur en iedere bemoeienis van de kant van de staat; deze tweede categorie beroept zich op het marktmechanisme en het concurrentiebeginsel) — het verschijnsel persconcentratie en de verschriving van de dialoog tussen de persorganen onderling.

Het behandelde onderwerp "van overheidsbemoeienis met de pers naar massamediabeleid" wordt het best geschetst d.m.v. citering van onderstaande passage: "Vooruitlopend op de volgende paragraaf, willen wij hier onderstrepen, dat de overheid onzes inziens niet een massamediabeleid, zoals voorgesteld in de **Nota over het massamediabeleid** (1975) van de huidige regering, kan gaan voeren, zonder normatieve uitspraken te doen over de te realiseren taken van de pers. Doet zij dat dan kan zij niet meer volhouden zich op geen enkele wijze met de inhoud van de pers te bemoeien. Het verschil tussen overheidsbemoeienis met de pers en het zich nu ontwikkelende mediabeleid moet men voor een deel zoeken in deze principiële andere opstelling van de overheid. Dat een minister bij herhaling verklaart zich niet met de inhoud van de te steu-

nen pers te zullen inlaten, verandert niets aan de feiten”.

Interessant is de toelichting op het International Press Instituut dat volgens zijn doelstelling waakt over de persvrijheid. Het doet dit onder meer door op 1 januari van ieder jaar een rapport te publiceren, waarin dan wordt beschreven in welke landen op enigerlei wijze inbreuk is gemaakt op de persvrijheid en waar de situatie verbeterd is. Consolidaties van goede/slechte situaties worden niet genoemd. De Press Freedom Reports geven de laatste jaren zeker geen opwekkende gegevens. Gewenst is volgens schrijver een verbreding van het draagvlak van het IPI door bv. aansluiting van meer landen. Bovendien zouden nationale werkcommissies de verspreiding van de gegevens van het instituut moeten overnemen alsmede moeten bijdragen tot een nauwkeuriger en gedetailleerder berichtgeving vanuit een land naar het IPI.

Aan het slot van het boekje wordt speciaal de aandacht gevestigd op de noodzaak van het ontwikkelen van kritische ontvangers van massacommunicatieve boodschappen. Bij een benadering vanuit de communicatie- en informatievrijheid zijn zij het ook die een sluitstuk vormen.

Terecht merkt schrijver op dat de medianota 1975 een vertekening geeft die ongewenste repercussies op de persvrijheid kan hebben, daar de overheid uitsluitend op de aanbodzijde met bepaalde middelen invloed wil uitoefenen, terwijl zij de doelstellingen van haar media-beleid omschrijft met de blik steevast gericht op de ontvangerszijde. Genoemd worden dan ook een aantal in de tot nu toe gepubliceerde kritieken verwaarloosde facetten van de nota.

Schrijver sluit af met te stellen dat een minimumvoorwaarde voor een vruchtbare voortzetting van de bespreking van de mogelijke oplossingen van knelpunten en problemen in de Nederlandse mediastructuur, het vertrouwen is, dat alle betrokkenen het welzijn van het individu en diens behoefte aan zo breed mogelijke informatie, educatie en verstooring, als richtsnoer willen aanvaarden.

Concluderend meen ik te mogen zeggen dat dit boek een goed, niet-overtrokken beeld geeft van de problematiek en dat het leeswaard is voor de door de schrijver beoogde brede doelgroep van niet-ingewijde geïnteresseerden.

Fred van den Beld

F. Böckelmann: THEORIE DER MASSENKOMMUNIKATION; Das System hergestellter Öffentlichkeit, Wirkungsforschung und gesellschaftliche Kommunikationsverhältnisse; Uitg. Suhrkamp Verlag nr. 658, 1975, 310 blz., Prijs: DM 9,—; ISBN 3-518-00658-4.

Onder de verzameltitle **Theorie der Massenkommunikation** heeft de auteur een drietal thema's bijeengebracht die op dit moment zeker in de Duitse communicatiewetenschap een onderdeel vormen van de discussie tussen de zg. traditionele Publizistikwissenschaft en de kritische Kommunikationsforschung. Deze thema's zijn: "Massenkommunikation im Prozess der Auflösung

bürgerlicher Öffentlichkeit", "Die Beschränktheit der Wirkungsforschung als Ausdruck isolierender Massenkommunikation" en "Strukturwandel gesellschaftlicher Kommunikation". Deze drie onderwerpen worden echter bijna los van elkaar behandeld. Het wordt aan de lezer overgelaten de verbindende gedachtegang te destilleren. Dit wordt nog versterkt door de bijna

trifwoordelijke opbouw van het verhaal. Zo worden onder de titel "Massenkommunikation im Prozess der Auflösung burgerlicher Öffentlichkeit" achtereenvolgens behandeld: "Implikationen des Öffentlichkeitsprinzips", "Die Auflösung der bürgerlichen Öffentlichkeit", "Selektivität des Erlebens und organisierte Kommunikation", "Her gestellte Öffentlichkeit", "Massenmedien, Massenkommunikation", "Die allgemeine Funktion der Massenkommunikation", "Politisches System und organisierte öffentliche Meinung", "Willkürliche Selektivität" en "Techniken der Überschreitung von Wahrnehmungsschwellen". Wanneer men echter de moeite neemt om de impliciete draad van het verhaal door de afzonderlijke paragrafen heen te volgen blijkt dat Böckelmann op een zakelijke, nuchtere wijze de verschillende onderwerpen behandelt. Deze ontnuchterende benadering van het verschijnsel massacommunicatie licht de auteur toe aan de hand van de ontwikkeling van zijn eigen inzichten. Zijn voornaamste interesse in het fenomeen massacommunikatie werd gewekt in de jaren 1967/68 toen een revolutionaire relativering van vastgelegde sociale structuren een kans leek te krijgen. Hij zag in massacommunikatie een potentieel emancipatorisch instrument en in de theoretische verdieping van het verschijnsel massacommunikatie als een consequente voortzetting van de discussie ten behoeve van een nieuwe politieke strategie in een kapitalistisch georganiseerde maatschappij. Deze theoretische verdieping heeft niet geleid tot de ontwikkeling van een op emancipatie gerichte massacommunikatieve strategie. De gekonstateerde tegenstelling tussen massacommunikatie als maatschappelijk systeem en de emancipatie van de afzonderlijke leden van die maatschappij blijft als

onopgelost probleem door het hele boek heenlopen, waaraan alle in het boek behandelde inzichten getoetst worden.

Dat Böckelmann daarbij het Öffentlichkeitsprinzip in de zin van Habermas als uitgangspunt neemt ligt dan ook voor de hand omdat in Habermas visie op Öffentlichkeit de drie basiselementen Aufklärung, Kommunikation en Massenkommunikation terug te vinden zijn. Interessant is in dit opzicht de poging van Böckelmann om uitgaande van Negt en Kluge (Öffentlichkeit und Erfahrung) en de systeemtheorie van Luhmann een systeemtheoretisch referentiekader te bieden waarbinnen georganiseerde communicatie (massacommunikatie) en individuele ervaring met elkaar in verband worden gebracht.

Het tweede thema is het effectenonderzoek en met name de beperkingen daarvan. In dit deel verzet de auteur zich tegen een benadering van massacommunikatie als geïsoleerd fenomeen. Met name de belangen achter het effectenonderzoek en de vooronderstellingen van het effectenonderzoek worden toegelicht aan de hand van de reinforcement-hypothese en de theorie van de mediating factors, de rol van primaire groepen in het beïnvloedingsproces, intentie en vormgeving van de boodschap, consistentiemodellen en long-term effecten. Dit overzicht wordt afgesloten met een paragraaf waarin op basis van conclusies omtrent het effectenonderzoek het potentieel van massacommunikatie samengevat wordt.

In het laatste deel wordt tenslotte ingegaan op maatschappelijke communicatieverhoudingen. Daarbij wordt expliciet de relatie massacommunikatie en communicatie aan de orde gesteld. Massacommunikatie wordt dan gezien als een geinstitutionaliseerd maatschappelijk

systeem en kommunikatie als interactie tussen personen en groepen. Daarbij worden onderwerpen als democratisering van de massamedia, decentralisatie van de media, alternatieve media-activiteiten kritisch behandeld. Hooggespannen verwachtingen van zowel linker- als rechterzijde worden op basis van de konklusies in voorgaande paragrafen op hun waarde getoetst.

Konkluderend kan gesteld worden dat de auteur het zich beslist niet makkelijk heeft gemaakt. In 300 pagina's tekst wordt een uitgebreid skala aan theoretische inzichten ge-

toetst op de mogelijkheid om te komen tot een strategie voor een emancipatorische massakommunikatieve praktijk binnen de huidige samenleving. Daarbij heeft de auteur zich zeer uitvoerig gedokumenteerd. Het resultaat daarvan is een goed beargumenteerd betoog over de mogelijkheden en vooral de onmogelijkheden om binnen de huidige maatschappelijke verhoudingen de kloof tussen de praktijk van de massamedia enerzijds en de emancipatie-mogelijkheden van het individu anderzijds te overbruggen.

Ed Hollander

KORTE BESPREKINGEN

Landelijke Organisatie Vormingswerk Werkende Jongeren (LOVWJ): PUBLICITEIT EN VORMINGSWERK; Utrecht 1976, 120 blz., f 10,—.

Het boekje is op de eerste plaats geschreven als een handleiding voor mensen die in de praktijk van het vormingswerk publiciteitszaken verzorgen. "Publiciteit" wordt gezien als een "verzamelwoord voor al datgene wat 'publiek' wordt gemaakt"; hiertoe worden dan gerekend voorlichting, public relations, reclame, propaganda "en veel meer". Daar evenwel het boekje feitelijk uitsluitend handelt over de public relations van vormingswerk en vormingsinstituten, had de titel beter dienovereenkomstig kunnen zijn.

In de schetsen van een aantal praktijksituaties (bijv. adverteren, voorlichting en werving, persconferentie en -bericht, presentatie) gaat het vooral om het hoe erin te handelen en minder om het waarom ervan. Gaande de bespreking van die praktijksituaties worden een groot aantal vaktermen geïntroduceerd, die bovendien in een alfabetisch

geordende begrippenlijst nog eens nader verklaard worden ("verklaren" is misschien een groot woord; in nogal wat gevallen wordt er slechts iets gezegd rondom het begrip zonder dat het duidelijk gedefinieerd wordt). Het boekje bevat voorts een lijst van adressen die "bij een te ondernemen actie op het terrein van de publiciteit van pas kunnen komen" en een literatuurlijst van helaas uitsluitend nederlandsstalig werk.

PUBLICITEIT EN VORMINGSWERK is een vlot geschreven boekje dat zijn bruikbaarheid zeker ook kan bewijzen in de p.r.-praktijk buiten het vormingswerk. Wetenschappelijke pretentie heeft het niet, maar het biedt de communicatiewetenschappers een aardig beeld van de manier waarop hem bekende termen en begrippen in de praktijk gebruikt worden.

Toon Rennen

MEDEDELING

SYMPOSIUM REGIONALE OMROEP

Op 3 september aanstaande zal in het RAI-congresgebouw, mede in het kader van de Firato, een symposium plaatsvinden over regionale omroep. Dit symposium wordt georganiseerd en aangeboden door de Amsterdamse Draadloze Omroep (STAD), de Stichting Regionale Omroep Brabant (SROB) en de NOS. Deze organisaties zijn thans betrokken bij en verantwoordelijk voor de regionale omroepen in Nederland. De NOS is als zendgemachtigde verantwoordelijk voor de Regionale Omroep Noord en Oost (RONO) en voor de Regionale Omroep Zuid (ROZ). De RONO wordt binnen enige tijd gesplitst in drie regionale omroepen voor Friesland, Groningen en Oost-Nederland. De STAD voert sinds januari 1976 een twee jaar durend radioexperiment uit voor de regio Amsterdam. De SROB zal vanaf 1 september 1976 een dergelijk experiment uitvoeren in de regio Zuid-Oost-Brabant. Deze stichting beoogt tevens te zijn een overkoepeling van vier regionale omroepzenders die voor het gebied Brabant voorzien zijn. Het experiment in Zuid-Oost Brabant vindt plaats in één van deze vier gebieden.

De experimenten in Brabant en Amsterdam vinden plaats conform artikel 47 b van de Omroepwet. De bedoeling van dit artikel is om naast de mogelijkheid dat de NOS zorg draagt voor regionale omroep (RONO, ROZ), andere instellingen die representatief zijn voor een bepaald gewest, streek of stad, een zendmachtiging te verlenen. Het symposium beoogt belangstellenden voor te lichten over de regionale omroep, vooral met betrekking tot de functie van regionale omroep bedoeld die vorm van omroep die qua schaal het eerste volgt op de nationale omroep. Een duidelijk onderscheid kan daarom gemaakt worden met de kleinschaliger experimenten met kabeltelevisie, die de laatste tijd sterk in de aandacht hebben gestaan.

De symposiumdag zal gebaseerd zijn op twee hoofdthema's:

In de eerste plaats zal aandacht besteed worden aan de regionale omroep als onderdeel van het totale pakket aan mediavoorzieningen in Nederland.

In de ochtenduren zal tevens een duidelijk overzicht gegeven worden van het voorbeeld van de ontwikkeling van de Engelse regionale omroep. Sinds het eind van de jaren '60 heeft zich daar op basis van een duidelijk regeringsbeleid een stelsel van regionale omroep ontwikkeld dat bevredigend functioneert en thans bestaat uit enkele tientallen stations.

In de vroege middaguren zal meer concrete informatie gegeven worden op een infomarkt. Het is dan mogelijk de omroepstand op de Firato te bezoeken. De dag zal besloten worden met een forumdiskussie en met een ontvangst die door de STAD wordt aangeboden.

De deelname aan het symposium is niet onbepaald. Indien u belangstelling hebt om deel te nemen kunt u zich aanmelden voor het toezenden van de definitieve symposiumprospektus.

Schriftelijk: Stichting Amsterdamse Draadloze Omroep, Johannes Vermeerstraat 29 te Amsterdam, onder vermelding "Symposium Regionale Omroep". Telefonisch: 020-719071, mejuffrouw M. van Strien.

GEGEVENS OVER DE AUTEURS:

Dr. C. Hamelink is werkzaam op het Department of Studies van de Lutheran World Federation te Geneve (Zwitserland).

Drs. H. Smets is koördinator Studie en Onderzoek van de Stichting Onderzoek Massa-communicatie; tevens redactie-sekretaris van MAS-SACOMMUNICATIE.

Drs. A. F. A. Korsten is wetenschappelijk medewerker aan het Instituut voor Toegepaste Sociologie te Nijmegen.